

Київський університет імені Бориса Грінченка

ІЛЬКІВ АННА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 821.161.2:82-6:81'42:□□XVIII-XIX□□

**ІНТИМНИЙ ДИСКУРС ПИСЬМЕННИЦЬКОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ**

10.01.01 – українська література

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філологічних наук, професор
ХОРОБ Степан Іванович,
Інститут філології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
завідувач кафедри української літератури.

Офіційні опоненти: член-кореспондент НАН України,
доктор філологічних наук, професор
РАДИШЕВСЬКИЙ Ростислав Петрович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри полоністики;

доктор філологічних наук, професор
КУЗЬМЕНКО Володимир Іванович,
Національна академія Служби безпеки України,
завідувач кафедри романо-германської філології;

доктор філологічних наук, професор
МАЗОХА Галина Степанівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
завідувач кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання.

Захист відбудеться 19 жовтня 2016 року о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03 у Київському університеті імені Бориса Грінченка (04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 136).

Автореферат розісланий 16 вересня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В. Кудряшова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У сучасному літературознавстві документальним жанрам літератури відведено особливу роль на шляху віднайдення балансу між «текстоцентричною» парадигмою досліджень та літературною антропологією, зосередженою на вивченні сфери авторської свідомості й творчої суб'єктивності. Крім того, вивчення епістолярної спадщини письменників пов'язане з тенденцією поширення філологічного аналізу на жанри нефікційної літератури: щоденники, листи, автобіографії, спогади. Однак труднощі рецепції епістолярію художників слова детерміновані необхідністю залучення широкого контексту – белетристики, біографічних джерел, щоденників, спогадів, листів-відповідей. Якщо в щоденникових записах чи автобіографіях літератор здебільшого пропонує саморецепцію свого образу, рідко відмовляючись від спокуси його корегування й «гримування», то в листах дослідник може побачити образ письменника крізь призму епістолярного співрозмовника, тому епістолярний текст якнайповніше репрезентує особистість художника слова. У цьому особлива цінність та унікальність епістолярного жанру. Із таких акцентів на теоретичних особливостях епістолярного жанру випливає, що письменницька приватна кореспонденція – це унікальне джерело пізнання автентичного автобіографічного образу творчої особистості, адже якщо в художньому тексті реальний світ продукує множину фікційних світів, то в листі відбувається своєрідне накладання двох реальних світів – адресата і адресанта – і витворюється в результаті світ нової якості – фікційно-реальний: адресат у фокусі думок і почуттів адресанта та навпаки.

Переміщенню епістолярної літератури з маргінесу літературного процесу до центру, а також зміщенню акценту з епістоли як лише біографічного документа до естетично організованого поліфонічного документального жанру сприяли монографічні праці М. Коцюбинської, В. Кузьменка та Г. Мазохи, які, по суті, стали революційними з погляду теорії епістолярного жанру, зокрема функцій, ролі й місця листа в літературному процесі, системі жанрів загалом та під час інтерпретації творчої спадщини письменників зокрема.

Серед всього розмаїття документальних жанрів інтимний лист позначений найбільшою мірою суб'єктивізмом, таємничістю й сакральністю. Крім того, любовна тематика наповнює епістолярний текст белетристичними елементами, інтимною символікою та образністю, своєрідною метамовою, залишаючи літературознавцям безмежний простір для прочитання – відчитання – декодування. Саме тому інтимний дискурс письменницького епістолярію обрано головною науковою проекцією дослідження як найбільш оптимальний кут зору для реконструкції творчих психопортретів письменників, з'ясування особливостей їхньої творчої лабораторії, літературних взаємин тощо.

Вибір теми і хронологічних меж дослідження – друга половина ХІХ – початок ХХ століть – обумовлений кількома чинниками. По-перше, саме в цей період літературного процесу спостерігаємо хвилю піднесення епістолярного жанру, зокрема й любовного листування (кількість листів цього періоду надзвичайно велика і різноманітна, а наступною хвилею актуалізації жанру стала доба

шістдесятництва й дисидентського руху). По-друге, у сучасному українському літературознавстві відсутні комплексні монографічні дослідження письменницького епістолярію обраного нами періоду (письменницькі листи 20-50 років XX століття стали об'єктом монографічного дослідження В. Кузьменка, а листи другої половини XX століття – об'єктом дослідження Г. Мазохи). Таким чином, попри наявність чималої кількості досліджень різного плану, український письменницький епістолярій, зокрема інтимний епістолярій другої половини XIX – початку XX століть, потребує об'єктивного історико-літературного вивчення, що й визначає актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в контексті науково-дослідної роботи кафедри української літератури Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Актуальні проблеми сучасного літературознавства і розвиток західноукраїнського літературного процесу кінця XIX – початку XX століть: художні традиції і тенденції» (державний реєстраційний номер 0106U002244). Тема дисертації затверджена (протокол № 11 від 27 листопада 2012 року) та уточнена (протокол № 2 від 4 березня 2014 року) вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника і схвалена координаційною радою Інституту літератури НАН України ім. Т.Г.Шевченка «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол №1 від 12 травня 2015 року).

Мета дослідження – дослідити художні особливості та жанрово-стильові модифікації інтимного письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть, особливості концепцій любові, наратологічних моделей романтичного і модерного листа в типологічному зіставленні; проаналізувати його взаємозв'язок із дискурсом художньої словесності означеного періоду.

Досягнення задекларованої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) простежити історію становлення та розвитку української епістолографії;
- 2) вивчити генезу української епістолярної традиції, зокрема історію розвитку дружньо-інтимного листа;
- 3) визначити й систематизувати наукові підходи літературознавців у дослідженні письменницького епістолярію; сформулювати визначення інтимного епістолярію та уточнити низку термінів і понять сучасної епістолографії; обґрунтувати жанрову типологію письменницького листування;
- 4) з'ясувати особливості інтерпретації філософських ідей як ідеологічного підґрунтя інтимного листа;
- 5) на основі конкретного текстуального аналізу дати характеристику поетикальних можливостей письменницького інтимного епістолярію; розкрити сутність архетипних, міфологемних і фольклорних кодів інтимного листування, тобто з позицій семіотики інтерпретувати метамову інтимного листа як цілісну систему любовних знаків; дослідити темарій інтимної кореспонденції письменників як особливий текстуальний простір втілення художніх концепцій любові;
- 6) здійснити типологічне зіставлення романтичного і модерного інтимного листа на різних структуральних рівнях тексту, а також на рівні репрезентацій концепції любові, наратологічних особливості інтимного листа;

7) охарактеризувати жанрово-стильові модифікації інтимного письменницького епістолярію зазначеного періоду.

Об'єктом дослідження є опубліковане листування Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, М. Костомарова, І. Франка, О. Кобилянської, О. Маковея, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника, В. Винниченка, А. Кримського, Б. Грінченка, О. Луцького та інших адресантів у всіх його жанрових різновидах, що дало можливість описати специфіку інтимного листа й визначити його роль і функції в літературному процесі II половини XIX – початку XX століть. Відбір персоналій обумовлений значущістю і знаковістю митців слова у літературному процесі зазначеного періоду. У дисертації також проаналізовано деякі листи українських письменників, які не входять до окресленого періоду, зокрема ранній епістолярій Т. Шевченка, однак такий розгляд є необхідним у контексті вивчення української епістолярної традиції або ж дослідження цих листів обумовлено типологічними зіставленнями раннього епістолярію поета із епістолярною спадщиною періоду заслання.

Предмет дослідження становить художній потенціал і жанрово-стильові особливості любовного епістолярію українських письменників II половини XIX – початку XX ст., різновиди художньої та естетично-світоглядної систем адресантів зазначеного періоду, наратологічні моделі епістолярного діалогу.

Теоретико-методологічна база дисертації зумовлена системним підходом до об'єкта дослідження. У процесі літературознавчого аналізу використано праці з питань поетики, рецепції епістолярного жанру й стилю зарубіжних учених М.Бахтіна, Л. Гінзбург, В. Сметаніна та вітчизняних учених-літературознавців: В. Агеєвої, Л. Вашків, В. Галич, О. Галича, В. Гладкого, Т. Гундорової, В. Дудка, М. Жулинського, В. Качкана, Ю. Коваліва, Я. Козачка, М. Коцюбинської, Ю. Кузнєцова, В. Кузьменка, Ж. Ляхової, Г. Мазохи, М. Наєнка, М. Назарука, Р. Піхманця, Я. Поліщука, В. Святотця, В. Ткачівського, Н. Шляхової та студії інших науковців. Жанр письменницького листа в дисертації розглянено в різних проекціях: як психоаналітичний простір для втілення авторського «я», тобто лист як своєрідний психотекст, лист як мегатекст, лист як еґо-текст, лист як спосіб відчуження і зближення епістолярних комунікантів, лист як діалог культур, трансляція світоглядів, накладання світів, лист як стилістична система самовираження. У дослідженні листа як психотексту вихідними для нашої праці стали теоретичні здобутки психоаналітичної школи українського літературознавства, зокрема монографії В. Агеєвої, Т. Гундорової, Н. Зборовської, С. Михиди, С. Павличко та інших учених, літературознавчі студії вітчизняних учених О. Астаф'єва, М. Гіряк, М. Кодака, О. Ткачука, О. Філатової, Н. Шляхової, котрі розглядали проблему автора й авторської свідомості в художньому тексті. Характеризуючи епістолярний жанр як своєрідний мегатекст, а також трактуючи принципи художнього втілення любові в епістолярних текстах, брали до уваги праці Р. Барта, В. Будного, Ю. Крістєвої та інших літературознавців. Під час аналізу жанрових особливостей листа в системі художньо-документальних жанрів за теоретичну основу взято праці М. Бахтіна, І. Безпечного, Н. Бернадської, М. Ільницького, Ю. Коваліва, Н. Копистянської. Літературознавча інтерпретація

епістолярного тексту здійснена з урахуванням методологічних принципів структуралізму та семіотики (Ж. Женетт, У. Еко, Ю. Лотман, П. Рікер, В. Топоров), а також основних ідей архетипного аналізу тексту (Н. Фрай, К.-Г. Юнг). Праці згаданих учених склали теоретико-методологічну основу дисертації, сприяли забезпеченню комплексного підходу до об'єкта аналізу, а також виявленню концептуальних ознак інтимного письменницького епістолярію.

Враховуючи значний обсяг та неоднорідність першоджерельного матеріалу, дисертацію базуємо на комплексному застосовуванні таких **методів дослідження**: *історико-генетичного* (під час дослідження генологічних аспектів письменницького епістолярію, генези листа в історії української та світової літератур (античного періоду зокрема), інтерпретації листа як метажанру); *порівняльно-історичного* (зادля аналізу концепту «любов» у світовій літературі та філософській думці, історичних детермінант розвитку листа в українській епістолярній традиції, еволюційних змін жанру в його діахронічному розвитку); *порівняльно-типологічного* (у процесі типологічного зіставлення романтичного та модерного інтимного листа на рівні концепцій любові, трансформації образу автора, проблемно-тематичних центрів); *описового* (у дослідженні історіографії проблеми, описі загальних і специфічних ознак та функцій листа); *типологічного* (під час систематизації основних класифікаційних підходів до типології листа); *біографічного* (зadля отримання пресупозитивних біографічних знань про митця, його оточення й добу); *антропологічного* (при дослідженні образу автора листа в усіх можливих іпостасях його прояву в тексті: від автора біографічного до лімінального, від авторської позиції до авторської маски); *психоаналітичного* (під час характеристики психопортретів митців, інтерпретації епістолярного діалогу крізь призму «Іншого», при дослідженні архетипних структур в епістолярних текстах); *герменевтичного* (у здійсненні семіотичного аналізу інтимної метамови листа, декодуванні основних любовних кодів епістоли); *рецептивно-інтерпретаційного та естетичного методів* (при дослідженні художніх особливостей інтимного листа, інтерпретації епістолярію крізь призму творчого мислення письменника, продовженні теоретичного обґрунтування доцільності вивчення епістолярної спадщини не лише у фактографічному, а й естетичному плані); *методі добору й систематизації матеріалу* (у процесі відбору листів як ілюстративного матеріалу для теоретичних та історико-літературних узагальнень).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* в українському літературознавстві здійснено цілісний історико-літературний аналіз інтимної епістолярної спадщини вітчизняних письменників другої половини XIX – початку XX століть; розкрито сутність і функції інтимного епістолярію в тогочасному літературному процесі; здійснено типологічне зіставлення художніх особливостей романтичного та модерного листа в українській літературі; додано нові штрихи до психопортретів головних творців літературного процесу окресленого періоду; любовний лист розглянуто крізь призму художнього мислення письменників, мовно-стильового діапазону й авторської свідомості, наратологічних особливостей любовного діалогу; вперше в українському літературознавстві лист розглянено під різними кутами зору: лист як психотекст, лист як метажанр, лист як

інтертекст, лист як мегатекст, також запропоновано власне визначення терміна «інтимний лист»; новаторським є дослідження системи жанрово-стильових модифікацій інтимного листа зазначеного періоду як однієї з ознак метажанрової природи епістоли.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані висновки дослідження можуть бути використані у процесі написання підручників, монографій з історії й теорії літератури, порівняльного літературознавства, при виконанні студентами курсових, магістерських і дипломних робіт, під час викладання нормативних і спеціальних курсів історії та теорії української літератури.

Особистий внесок здобувача полягає в здійсненні першого в українському літературознавстві докладного аналізу письменницького інтимного епістолярію другої половини XIX – початку XX століть під кутом зору психоаналітичних, гендерних, типологічних студій, у розбудові наукової концепції дослідження листа як повноцінного жанру-поліфонії з розгалуженою системою жанрово-стильових модифікацій. Усі статті автор виконав одноосібно.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено і схвалено на засіданні кафедри української літератури. Інституту філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол №9 від 25 березня 2016 року). Основні положення роботи відображено в монографії, статтях, наукових збірниках і доповідях, виголошених на 17 наукових конференціях різного рівня, зокрема *міжнародних*: VI Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, 2012); Міжнародній науковій конференції «Польські, білоруські, російські й українські літературні зв'язки» (Луцьк, 2013); IV Міжнародній науковій конференції «Проблеми моралі: теорія та практика» (Івано-Франківськ, 2013); Всеукраїнській науковій конференції «Тарас Шевченко у формуванні національної ідентичності українців» (Канів, 2013); X Міжнародній заочній науково-практичній конференції «Наукова дискусія: питання філології, мистецтвознавства і культурології» (Москва, 2013); Міжнародній заочній науково-практичній конференції «Філологія, мистецтвознавство і культурологія: тенденції розвитку» (Новосибірськ, 2013); Міжнародній науковій конференції «Ольга Кобилянська в культурному просторі «fin de siecle» (Чернівці, 2013); Міжнародній науковій конференції «Традиції М. Коцюбинського в українській літературі XX – XXI століть» (Київ, 2014); Міжнародній науковій конференції «Читаймо Шевченка: інтерпретації, роздуми» (Івано-Франківськ, 2014); Міжнародній науковій конференції «Апостол правди і науки», приуроченій 200-річному ювілею від дня народження Тараса Шевченка (Львів, 2014); Міжнародному симпозиумі, присвяченому 200-річчю з дня народження Тараса Шевченка та 205-річчю з дня народження Юліуша Словацького «Пророки у своїй Вітчизні – Тарас Шевченко та Юліуш Словацький» (Кременець, 2014); Міжнародній конференції «Present and future of Philology in the era of globalization» (Бухарест, 2015); та *всеукраїнських*: XXVII науковій сесії Наукового товариства ім. Т. Шевченка (Івано-Франківськ, 2016); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Творчість Василя Стефаника і українська

культура кінця XIX – початку XX століть» (Івано-Франківськ, 2016), щорічних звітно-наукових конференціях викладачів, докторантів та аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (2013, 2014, 2015).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук на тему «Жанр щоденника в українській літературі другої половини XX – початку XXI століть» зі спеціальності 10.01.01 – українська література була захищена 2008 року. Матеріали та результати кандидатської дисертації не використовуються в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук.

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано монографію (23,25 др.арк.) та 26 наукових статей, із яких 18 опубліковано у фахових виданнях України, 4 – у наукових виданнях іноземних держав, 4 – додаткові.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг дисертації – 410 сторінок, з них – 362 сторінки основного тексту. Список використаних джерел налічує 537 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У «**Вступі**» обґрунтовані актуальність і новизна теми дослідження, окреслені мета й завдання, визначені предмет та об'єкт, розкриті теоретичне й практичне значення виконаної роботи.

У **першому розділі** дисертації «**Становлення і розвиток української епістолографії та епістолярної традиції**» досліджено генезу й основні етапи розвитку української епістолографії та епістолярної традиції в літературі, виокремлено коло літературознавчих проблем, котрі потребують наукового вирішення в контексті сучасної української епістолографії.

У *підрозділі 1.1 «Зародження й основні етапи розвитку української епістолографії»* окреслено історіографію питання, досліджено культурно-історичні передумови зародження й розвитку української епістолографії як науки, виокремлено основні етапи цього розвитку, визначено пріоритетні для дослідників аспекти вивчення письменницької епістолярної творчості. Антропоцентричний підхід передбачає дослідження епістолярного образу письменника крізь призму його стосунків із сучасниками, формування й еволюції авторської свідомості, тобто розгляд біографічного автора як людини і як творця крізь призму його епістолярію; генологічний підхід вивчає лист у системі документальних літературних жанрів; естетичний підхід передбачає дослідження художньо-естетичної вартості епістоли.

Основні засади української епістолографії ще в XVIII столітті сформував відомий письменник, ритор і вчений Ф. Прокопович у трактаті «Про риторичне мистецтво». Мистецтво укладання листа входило в курс риторики, яку, своєю чергою, викладали на останньому курсі навчання як квінтесенсію всіх наукових знань і яка вимагала достатнього рівня теоретичної підготовки й багатого життєвого досвіду. Курси епістолярного мистецтва Києво-Могилянської академії викладали на основі рукописного трактату Митрофана Довгалецького «Про листи» (1686-1887).

Принципи видання епістолярної спадщини письменників уперше в історії української епістолографії сформулював П. Куліш під час дослідження й публікації листів М. Гоголя. Прикметно, що письменник-романтик, залучаючи епістолярний контекст до аналізу національної самосвідомості М. Гоголя, «феномену його української душі», продемонстрував можливість дослідження листа не лише як фактографічного джерела, але й естетичного.

Основними позитивними, поступальними зрушеннями в історії новітньої епістолографії стала єдина усталена методика датування листа, дослідження полістильової природи епістоли, виокремлення жанрово-стильових модифікацій унаслідок внутрішніх змін жанру, своєю чергою обумовленого іманентним тяжінням листа до жанрового синкретизму, а також загальною тенденцією «зщеплення» жанрів. Однак найбільшим досягненням сучасної епістолографії вважається антропоцентричний підхід до вивчення листа та його розгляд не лише як фактографічного, але й художньо-естетичного явища.

Новий етап розвитку української епістолографії пов'язаний із літературознавчими та літературно-критичними працями І. Франка, який запропонував науковий підхід до листа, що сприяло ґрунтовній роботі із збирання, систематизації письменницького епістолярію з коментарями до нього. Запропонований І. Франком науковий підхід до вивчення письменницького епістолярію продовжив С. Єфремов, котрий уперше 1929 р. здійснив повне видання листів Т. Шевченка. У статті-передмові «Шевченко в своєму листуванні» С. Єфремов сформулював такі наукові засади вивчення листа, як перевірку за автографами, хронологічний принцип подачі матеріалів, розгорнутий біографічний коментар до кожного окремого листа, а також невтручання редактора в граматику й стилістику. Учений-академік уперше застосував до аналізу листа компаративний метод дослідження, зокрема у процесі порівняльного аналізу епістолярних і щоденникових записів Т. Шевченка.

Вагомий внесок у розвиток української й польської епістолографії мала польськомовна праця С. Скварчинської «Теорія листа» («Teoria listu», Львів, 1937), у якій концепція листа побудована на принципі жанрового парадоксу – одночасної належності епістолярного жанру до літератури й до текстів утилітарного, практичного застосування. У працях літературознавця Л. Гінзбург уперше здійснено сміливу спробу порівняти лист, документальну літературу загалом із поезією, спробу перемістити літературу факту з периферії літературного процесу до його центру.

Критичний аналіз літературознавчих праць із проблем української епістолографії показав, що науковці найчастіше досліджують епістолярій окремого письменника в контексті епістолярної традиції того часу. Серед синтетичних праць з історії епістолярного жанру від моменту його зародження в українській літературі й до наших днів, або ж на окремому відтинку історичного розвитку варто відзначити студії Л. Вашків, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, Г. Мазохи та М. Назарука як ґрунтовні аналітичні дослідження епістолярного жанру в його динамічному розвитку. Водночас треба констатувати незначну кількість типологічних зіставлень українського епістолярію з епістолярною спадщиною зарубіжних письменників.

У підрозділі 1.2 «Українська епістолярна традиція: генеза і тенденції розвитку» досліджено основні етапи розвитку української епістолярної традиції від найдавніших часів, визначено домінантні стильові ознаки листа на знакових синхронних зрізах, простежено традицію інтимного листа в українській літературі.

З'ясовано, що антична епістолографія мала значний вплив на зародження й розвиток української епістолярної традиції, початки якої літературознавці вбачають у давній літературі Київської Русі – у князівських грамотах, панегіриках. Найвідомішим твором цієї доби, у якому чітко простежено епістолярне начало і який традиційно вважають початком української епістолярної традиції, стало «Повчання дітям» Володимира Мономаха, у тексті якого воєдино переплетені публіцистичний, епістолярний і художній стилі, що було звичним для жанрово синкретичної літератури киеворуського періоду.

В епістолярній спадщині Київської Русі було три терміни на позначення епістолярного жанру – лист (із домінуванням розмовного стилю), послання (епістола), що укладали за законами ораторського мистецтва, грамота (споріднена з посланнями, однак мала винятково діловий характер, відображаючи певний суспільно-політичний, юридично-правовий стан суспільства, описуючи відносини між людьми, людиною і церквою, людиною і державою).

Середньовічна свідомість Київської Русі перебувала під впливом Біблії, тому й середньовічні давньоруські послання за формою й моралізаторським змістом тяжіють до біблійних дидактичних повчань, часто нагадуючи притчі чи апостольські послання. На розвиток давньої української епістолярної традиції великий вплив мала візантійська епістолографія, яка своєю чергою була сформована внаслідок взаємодії античної та близькосхідної традицій.

Поява полемічної літератури в другій половині XVI – першій половині XVII століть сприяла публіцистичній модифікації епістолярного жанру. Більше того, кардинальних змін зазнала внутрішня концепція листа, адже на зміну камерності, закритості, адресованості конкретній особі приходить відкритий гостро публіцистичний, стилізований лист.

Доба бароко повернула епіistolі її первісну закриту форму. Епістолярну традицію цієї доби продовжують латиномовні дидактичні послання Григорія Сковороди до його учня Михайла Ковалинського, у яких філософ із позиції досвідченого вчителя намагається передати свої моральні максими, щедро ілюструючи кожну із сентенцій притчами, античними ремінісценціями, історичними прикладами. Г. Сковорода у своєму епістолярії формулює основну інтенційність листа як жанру, виділяючи головною не інформаційну раціональну складову, а чуттєву, ірраціональну.

Встановлено, що традиція інтимного епістолярію як результат великої чоловічої дружби започаткована саме в бароковій літературі – у листах Г. Сковороди до М. Ковалинського. У цих дидактично-моралізаторських листах-лекціях українського мислителя знаходимо філософське осмислення дружби як феномену людського буття, що ґрунтується на біблійному вченні та античній філософії. Латиномовна епістолярна спадщина Г. Сковороди завершує епістолярну

традицію давньої української літератури, ставши доброю основою для продовження традиції дружньо-інтимного листа і листа-повчання.

У літературі XVIII століття епістолярний жанр набув віршованої форми у творчості Івана Некрашевича. Дослідникам відомі два віршовані листи Івана Некрашевича до гнідинського священика Івана Филиповича, написані в бурлескно-травестійному ключі.

Важливою пам'яткою української епістолярної культури, зокрема любовного листа, стали листи гетьмана Івана Мазепи до Мотрі Кочубеївни, котрі й розпочали традицію любовного епістолярію в українській літературі. Ознаками барокової традиції в листах Мазепи до Мотрі вважаємо ошатність стилю, емблемний символізм, апелювання до Біблії як джерела моралі (у листах гетьман неодноразово натякає про дотримання клятви коханою – «до смерті любити обіцяла»). Літературний хист Мазепи-поета відобразився в несвідомому тяжінню до римування рядків, що надало любовним посланням ліризму та пісенності.

Епістолярна традиція українського інтимного листа XIX століття – це насамперед численні епістолярні романи Марії Вілінської, Пантелеймона Куліша, листування Миколи Костомарова й Ангеліни Крагельської, а також листування Тараса Шевченка із княжною Варварою Репніною, Катериною Піуною, Марією Вілінською, Марією Максимович. Наприкінці XIX – в першій половині XX століть українську епістолярну традицію продовжили любовні листи В. Стефаника, О. Маковея, О. Кобилянської, Лесі Українки, І. Франка, М. Коцюбинського, В. Винниченка, Олени Теліги, П. Тичини, О. Довженка та інших письменників.

Дидактична барокова манера письма в епістолярному жанрі нової української літератури була замінена комічною оповіддю із сильним фольклорним струменем. Увагу адресата зосереджено на побутовізм і етнографізм (епістолярій І. Котляревського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка). Епістолярій цього періоду почасти межує з літературною критикою. Епістолярна творчість Г. Квітки-Основ'яненка засвідчила появу відкритого листа, що розвинув добру традицію в історії української літератури, особливо в часи цензури.

На якісно новий рівень розвитку підняв українську епістолографію Т. Шевченко, листи якого репрезентують багатогранність людських взаємин, розмаїту палітру почуттів, унікальне поєднання легкого, часом гумористичного й самоіронічного стилю оповіді з естетизмом художнього втілення. І найголовніше – епістолярій Т. Шевченка, писаний українською мовою, розпочав формування україномовної традиції листування серед представників нашої тогочасної культури.

У другому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження епістолярного жанру в українському і зарубіжному літературознавстві» сформовано основні теоретичні підходи дослідження епістолярного жанру, окреслено поняттєвий апарат, уточнено ряд епістолографічних дефініцій, дано визначення терміна «інтимний епістолярій», досліджено функціональний аспект листа, систематизовано й доповнено принципи класифікації письменницького епістолярію, а також запропоновано комплексне теоретичне дослідження листа в різних проєкціях: лист як метажанр, психотекст, мегатекст, інтертекст.

У підрозділі 2.1 «Інтимний дискурс у філософії та літературі» встановлено, що дискурсивний аналіз любові дозволяє інтерпретувати цю категорію з філософської, культурологічної, релігійної, художньо-естетичної проєкцій. Виходячи з античної концепції пізнання світу і людини як мікросвіту через любов, пропонуємо розглядати любовний епістолярій письменників як текстуальний наратив пізнання жінки чоловіком і пізнання чоловіка жінкою через слово, а сам інтимний лист – як «Текст еманациї Логосу – Еросу».

Інтимний дискурс у світовій літературі активізувався в контексті літературних напрямів сентименталізму й романтизму через спрямованість їхньої філософської та естетичної основ у сферу чуттєвості. У романтичній художньо-естетичній концепції світу створюється «культ любові», при цьому відбувається переродження любові індивідуальної в любов світову. Інтерпретація романтичної любові, започаткована в трактатах Ж.-Ж. Руссо, невіддільна від руйнівних почуттів ненависті, відчаю й часто пов'язана з містичною сферою людської екзистенції. Звідси – схильність романтичного героя (героя «байронівського» типу) до насилля, руйнації, анархічної моделі поведінки. Але основний ключ до розуміння романтичної філософії як ідеологічної передумови літературного романтизму – це бунт індивідуальних інстинктів проти соціальних обмежень. Романтична картина світу побудована на «принципі національності», тому проблеми національної ідентифікації й національного самоствердження отримують пріоритетне місце в змістовому наповненні романтичних творів.

Дискурс інтимності також прийшов в українську літературу з літературними напрямками сентименталізму й романтизму та утвердився в епоху декадансу. В українській літературі дискурс інтимності стає визначальним у літературі модернізму, зокрема в гендерній інтерпретації перших українських феміністок Н. Кобринської, Олени Пчілки, О. Кобилянської, Лесі Українки, а також апологетів українського жіночого руху в особах І. Франка і М. Павлика як представників патріархальної, «батьківської» культури. При цьому актуалізація інтимного дискурсу в художній прозі та автобіографічній художньо-документальній прозі збігається в часі, що свідчить про співвіднесеність літератури документів і фактів із загальнолітературною тенденцією.

Підрозділ 2.2 «Письменницький лист як жанр художньо-документальної прози» складається із семи пунктів. У п. 2.2.1 «Лист як літературознавча проблема: дефініції, ознаки, функції» встановлено, що плюралізм визначень і підходів до листа обумовлений функціональністю цього жанру в різних дискурсах – літературознавчому, мовознавчому, зокрема стилістично-функціональному, історичному, риторичному тощо. В українському літературознавстві разом із терміном «лист» функціонують терміни «епістолярій», «епістола», «пошання». Для уникнення термінологічної плутанини з'ясуємо семантичні межі кожного з цих термінів. Термін «епістола» походить від грецького *epistole* – пошання, лист, а значить, це абсолютний синонім терміна «лист». Крім того, саме «епістола» лежить в основі термінів на позначення окремих наукових галузей знань, що досліджують лист як окремий факт літератури чи історії, зокрема таких, як «епістологія» та «епістолографія», а також входить до складу літературознавчих

термінів, пов'язаних з іншими літературними жанрами («епістолярний жанр», «епістолярна критика»), стилістикою та поетикою («епістолярний стиль»). Значно ширше термінологічне значення, порівняно з «листом», має «послання». Термін «послання» – поліфункціональний, оскільки співвідноситься і з полемічною літературою (послання І. Вишенського), і з лірикою (послання Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та ін.), і документальною та художньо-документальною літературою завдяки закладеній у внутрішній формі слова адресності (замість термінів «відкритий лист», «інтимний лист», «любовний лист» часто вживають терміни «відкрите послання», «інтимне послання», «любовне послання»).

Лист майже ніколи не розглядають окремо як одиничний факт літератури через системність і діалогічність епістолярного комунікативного процесу. На цілісності сприйняття епістолярного діалогу як однієї із необхідних пресупозицій подальшої об'єктивної рецепції наголошують у своїх працях М. Коцюбинська, В. Кузьменко, Г. Мазоха.

Європейське літературознавство розглядає любовні листи не так з погляду літератури, як з точки зору психології – внутрішніх психологічних станів адресата й адресанта. Б. Редіс у процесі дослідження листів Абеяра й Елоїзи дає таку дефініцію «любовного листа»: «це романтичний спосіб висловлення любовних почуттів у письмовій формі. Може бути надісланий власноруч, поштою, голубами або ж романтично залишений у секретному місці. Любовні листи можуть породжувати різні емоції, такі як відданість, розчарування, горе, обурення, самовпевненість, амбіції, нетерплячість, покірність»¹.

Узагальнивши теоретичний досвід українського й зарубіжного літературознавства щодо дефініції поняття листа, пропонуємо власне жанрове визначення «інтимного листа» – *це вид листа як жанру художньо-документальної прози, що передає особливу душевну близькість епістолярних комунікантів, відзначається герметичністю, камерністю, суб'єктивністю, емоційністю та жанрово-стильовою гетерогенністю й перебуває в силовому полі ідеологічного, філософсько-світоглядного та художньо-естетичного контексту своєї доби.*

Дискусійним для сучасної епістолографії залишається питання співвіднесення жанру листа з фікційною літературою, концептуальною диференційною ознакою якої є спрямованість на вигадку, фантазію. Адже, з одного боку, лист як документальний жанр орієнтований на факт, достовірність, правду, а з іншого – у випадку письменницького епістолярію, ця правда, як і система документальних образів, проходять через фокус мистецької творчої уяви, набувають естетичної ваги й стають фактами літератури. Таким чином, місце письменницької кореспонденції, насамперед інтимної, можна окреслити як художньо-документальний жанр, що варіює на межі фікційної та нефікційної літератури.

Естетичний потенціал епістолярної прози виявляється в таких аспектах: письменницький лист – це відображення бачення митцем картини світу із сукупністю морально-етичних максим і філософських сентенцій; письменницький лист, особливо інтимний, відображає емоційно-психологічний портрет художника

¹ Redice B. Introduction. The Letters of Abeiard and Heloise / B. Redice. – Penguin, 1978. – P. 55.

слова, а за допомогою сугестивної функції епістоли психологічні стани переживання, радості, страху, жалості, захоплення через слово передаються читачеві. Індивідуальний стиль автора та оригінальна система «авторських ідентичностей» створюють атмосферу справжності, автентичності, і в цьому також закладений естетичний потенціал документа.

Виокремлено такі основні ознаки епістолярного жанру: адресність; діалогічність; дискурсивність; тематична й стильова свобода, відкритість різним стилям; мобільність, можливість стенографувати найменші душевні порухи; канонічна архітектоніка листа – це одна з констант цього жанру, принаймні рамкова структура епістолярного діалогу: звертання і вказівка на дату й місце написання листа; трикомпонентна система часових координат; на основі структурно-організаційного критерію можна говорити про неперервну (лінійну) або дискретну композицію епістолярного тексту.

У п. 2.2.2 «Лист як метажанр» доведено, що художньо-документальна проза, до якої належить епістолярій, найповніше може бути досліджена в контексті метажанру, адже їй властива сукупність таких метажанрових характеристик, як єдність літературних і позалітературних ознак, що становлять собою художньо-документальну цілісність тексту; жанровий синкретизм, причому на рівні як різних родів художньої літератури (лист-сповідь, лист-поезія в прозі, лист-новела), так і видів літератури (наприклад, відкритий лист, епістолярна публіцистика є синкретизмом публіцистики та художньої літератури); розвиненість системи жанрово-стильових модифікацій; потреба для максимально повної рецепції залучення широкого контексту – гіпертексту; побудова документальних образів крізь призму мистецького бачення світу.

Більшість українських літературознавців метажанром називають усю художньо-документальну прозу, а вже в її межах говорять про систему художньо-документальних жанрів, що функціонують у цій генологічній матриці, зокрема листи, мемуари, щоденники, автобіографії, некрологи, літературні портрети, записні книжки тощо. Також варто врахувати, що кожен із цих жанрів має ще свою систему жанрово-стильових модифікацій. Тому з метою уникнення термінологічної плутанини вважаємо за необхідне під час аналізу художньо-документальної літератури використовувати поняття «наджанр» і «метажанр», запропоновані Ю. Подлубною, тобто художньо-документальну прозу вважати наджанром, у структурі якого функціонують такі метажанри, як епістолярій, мемуари, щоденники, записні книжки, автобіографії, некролог тощо.

Оскільки в основі метажанру лежить затребуваний конкретною добою синтез літературних і позалітературних елементів, то на прикладі епістолярного жанру можна простежити, як у періоди суворої цензури в письменницьких листах ХХ століття активізовані публіцистичний та літературно-критичний елементи, втілені в таких жанрових модифікаціях листа, як епістолярна критика, епістолярна публіцистика, відкритий лист.

У п. 2.2.3 «Лист як психотекст» визначено, що епістолярний жанр пропонує паралельно дві рецептивні моделі: рецепцію адресата й саморецепцію автора, тому психологічний дискурс є невід'ємним складником листа. Однак загальний

психологічний дискурс епістолярної спадщини письменників необхідно розглядати комплексно – із дискурсами психоестетики (Р. Інгарден, І. Фізер) та психології творчості. Застосування такого поєднання дискурсивних практик дозволить дослідити психоемотивну сферу митців, особливості художнього мислення, рефлексивні вектори свідомості тощо.

У контексті дослідження психоаналітичних векторів письменницького листа доречно говорити про лист як его-текст, адже біографізм та автобіографізм – концептуальні засади документально-художньої прози, епістолярію зокрема. У новітній науці про літературу він має цілу низку іпостасей: біографічний автор, автор-творець, автор-функція, автор-концепт, експліцитний автор й експліцитний наратор, імпліцитний автор та імпліцитний наратор, лімінальний автор, образ автора, авторська маска). Термінологічна полісемія цих понять ґрунтується на протиставленні біографічного автора і множини його «я» в художньому тексті.

На перший погляд, проблема автора актуальна лише для белетристичних творів і не є проблемою для художньо-документальної прози, у якій автор біографічний мав би бути тотожний авторові листів, щоденників, мемуарів, автобіографій чи інших жанрів документалістики. Однак об'єктивна реальність, що пройшла крізь призму складного внутрішнього світу митця, крізь призму його суб'єктивності, переломлює й грані присутності біографічного автора навіть у текстах документальних жанрів, зокрема в листах.

У любовних листах часто спостерігаємо трансформацію біографічного автора в метатекстуальну категорію авторської свідомості чи самосвідомості або взагалі в белетризований автобіографічний образ героя-коханця з індивідуальною для кожного письменника мірою ідеалізації, героїзації, романтизації тощо. У звичній для художньої літератури тріаді «автор – текст – читач» епістолярій додає ще два складники – адресат та «іншотекст» (відповідь адресата). Авторська свідомість може бути відображена в оцінках документальних образів листа, у різних наратологічних моделях, виявлятися на рівні образів, темарію, жанрово-стильових і композиційних особливостей.

На відміну від суспільно-побутових і відкритих листів, що мають на меті насамперед інформувати чи привернути увагу громадськості до певних проблем або фактів дійсності, в інтимному письменницькому листі відбувається певна міфологізація власного «я», трансформація біографічного матеріалу, спроба «осмислити себе» крізь призму іншого – особливо близького комуніканта.

Серед множини літературознавчих концепцій автора для інтерпретації проблеми авторства в епістолярному жанрі, на нашу думку, найбільш прийнятною є концепція автора за У. Еко, який диференціює автора емпіричного, зразкового і лімінального – автора, який перебуває в тій межовій ситуації, коли він уже не є емпіричною особою і ще не є текстом, коли він змушує слова (або слова змушують його) встановити потенційний ряд асоціацій². Саме така іпостась лімінального автора, на наш погляд, домінує в епістолярному тексті, інтимному листі зокрема.

² Еко У. Поміж автором і текстом / Умберто Еко // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.: [за ред. М. Зубрицької]. – Львів: Літопис, 2002. – С. 565–566.

Дослідження его-присутності автора в тексті листа ще раз підкреслює постійне варіювання художньо-документальної літератури, епістолярію зокрема, на межі факту і вигадки, дійсного і бажаного, артикульованого специфічним симбіозом автора біографічного (автора-творця, емпіричного автора) і автора лімінального, які в цілісності й репрезентують авторську свідомість в епістолярному тексті як складну метатекстуальну категорію.

У п. 2.2.4 «Лист як мегатекст» визначено, що сучасна художня література порізному виявляє тяжіння до документальності, і саме через листи, щоденникові записи, автобіографії документ проникає і в художню прозу, стаючи першоджерелом оригінальних художніх творів.

Лист як мегатекст може розглядатися в трьох аспектах: 1) весь епістолярій письменника як ціле виступає мегатекстом для окремого листа, циклу листів чи епістолярного діалогу з окремим адресатом; 2) епістолярій виступає мегатекстом для інтерпретації художньої спадщини письменника, до того ж часто цей процес зворотний; 3) епістолярій письменника виступає фактографічною основою для белетризації біографічних сюжетів, породжуючи «іншотекст», який разом із первісним текстом – епістолярієм – може читатися як мегатекст.

Часто особисті переживання письменника, висловлені в листі, згодом знаходять художнє втілення в белетристичних творах. Зокрема, листи О. Кобилянської до О. Маковця стали основою незакінченого твору письменниці, який вона опублікувала 1941 р. в альманасі «Радянська Буковина» під назвою «З юних літ Марії». Також із їхнього епістолярію «перемандрував» у поетичну спадщину О. Маковця образ «медведя» (так письменника називала О. Кобилянська) у поезії «Моя душа – то мій медвідь».

Епістолярний діалог О. Кобилянської із В. Стефаником згодом утілювався в ліричному акорді письменниці «Спомин», а в новітній літературі взаємне листування письменників лягло в сюжетну основу п'єси прикарпатського письменника Я. Яроша «Біла лілея».

Письменницький лист іманентно спрямований на «іншотекст» – відповідь адресата, створюючи своєрідне замкнене коло «адресант – адресат» і забезпечуючи циклічність епістолярного діалогу. Однак інтимний лист, любовний зокрема, нерідко породжує подвійний «іншотекст»: відповідь від адресата й через певний темпоральний вимір – новий художній текст, найчастіше – біографічний роман і літературний портрет, перетворюючись у мегатекст. І тут можемо спостерігати таку особливість: що цікавіша, контроверсійніша постать автора листів, то більше таких «іншотекстів» ці листи можуть породити. Інтимний епістолярій доби романтизму став «пратекстом» для низки біографічних романів і повістей. Так, платонічний роман у листах між М. Костомаровим та Аліною Крагельською став і сюжетною, й образно-емоційною основою повістей Д. Мордовця «Професор Татмиров», В. Петрова «Аліна і Костомаров», а епістолярні любовні діалоги П. Куліша – біографічних романів В. Петрова «Романи Куліша», О. Дорошкевича «Урваний роман».

Серед любовної епістолярної спадщини українських письменників межі ХІХ – ХХ століть більшість епістолярних діалогів породила «іншотексти».

Зокрема, листи О. Кобилянської в сучасному літературному процесі стали основним документальним джерелом для біографічного роману В. Врублевської «Шарітка з Рунгу» (2007). Епістолярна спадщина В. Стефаника стала «пратекстом» для психобіографічного роману С. Процюка «Троянда ритуального болю» (2010), а епістолярій В. Винниченка – сюжетною основою роману «Маски опадають повільно» (2011) цього ж автора. Роман про таємниче кохання й драму М. Коцюбинського та О. Аплаксіної Барбари Редінг «Безумці» (2012) і композиційно оркестрована на 9 голосів біографія М. Коцюбинського «Що записано в книгу життя» (2012) М. Слабошпицького також не могли обійтися без епістолярного пратексту письменника. А в основу повісті-есе Р. Горака «Твого ім'я не вимовлю ніколи» (2008) лягли не так любовні листи І. Франка, як детективна історія з посмертним зібранням цих любовних листів письменника і їх містифікаціями. Важливе значення мав епістолярій В. Стефаника під час написання біографії-есе «Кров на чорній ріллі» (2010) Р. Горака та психологічного роману Р. Піхманця «У своїм царстві» (2010).

Процес народження нових текстів на основі любовних листів письменника є безперервним, бо кожне творче покоління віднайде в них суголосний їхньому перцептивному рівню контекст, а відтак і мегатекст інтимного епістолярію є безмежним у часі і необмежним у просторі національної літератури (пригадаймо, яким мегатекстом у світовій літературі стала постать І. Мазепи, зокрема у світлі його стосунків із Мотрею Кочубеївною, вербалізованих і в любовному епістолярії).

У п. 2.2.5 «Лист як інтертекст» жанрову природу епістолярного тексту досліджено крізь призму категорії інтертекстуальності. Виходячи з поділу інтертекстуальності на генетичну, інтенціональну, іманентну та рецепційну, можемо припустити, що в епістолярії присутні всі чотири види інтертекстуальності. Генетична інтертекстуальність листа як діалогу закладена в жанровій природі; інтенціональна інтертекстуальність листа полягає в усвідомленому та спланованому акті виходу автора листа на міжтекстовий рівень; іманентна інтертекстуальність листа виникає неусвідомлено під час написання листа автором і полягає в мимовільних алюзіях, цитатах, згадках інформації, образів, символів зі своєї попередньої кореспонденції (прикладом іманентної інтертекстуальності може бути любовна метамова модерного інтимного листа межі XIX – XX ст.); рецепційна інтертекстуальність листа – це гіпотетична можливість різного прочитання листа його безпосереднім адресатом і публічним читачем через різні досвіди, картини світу, пресупозитивні знання, різні суспільно-історичні умови, а значить, залучення різних текстів.

Ключовими поняттями інтертекстуальності є поняття «архтексту» як текстової сукупності в дистрибутивному розумінні і «прототексту» як більш раннього тексту. Проектуючи ці поняття на епістолярний жанр, можемо стверджувати, що «архтекстом» епістолярію є майбутня відповідь на лист адресата, а «прототекстом» – попередній листовий дискурс письменника, його художня творчість, біографія як текст тощо.

Інтертекстуальний зв'язок епістолярію із художньою творчістю письменника двосторонній і безперервний. Белетристика слугує т. зв. невимушеним, емпіричним інтертекстом для рецепції епістолярної спадщини. Маємо на увазі той факт, що зацікавлення епістолярною спадщиною письменника йде від його творчості, від його ваги й місця в літературному каноні. Наприклад, дослідження листів О. Кобилянської стало похідним після вивчення О. Кобилянської як авторки «Царівни», «Людини», «Землі», зрештою, як феміністки. Стереотипний образ літературної постаті письменника без волі читача накладається на біографічний, автентичний образ письменника, витворюючи новий художньо-документальний образ митця.

У п. 2.2.6 «Лист в системі художньо-документальних жанрів» здійснено типологічне зіставлення документальних жанрів літератури (біографії, автобіографії, спогадів (мемуарів), щоденника, записної книжки, літературного портрета) із листом, визначено особливості наратологічної спрямованості епістолярного діалогу, темпоральну проекцію написання й прочитання, передбачення участі публічного читача в співтворенні листа, «концепцію автора», а також унікальність розмовної інтонації. *Біографія і лист*: у листі об'єкт і суб'єкт оповіді збігаються, тоді як у біографії об'єкт і суб'єкт оповіді не тотожні; крім того, біографію часто пишуть з відстані часу, коли постать письменника деякою мірою вже канонізована в літературному процесі, образ письменника подають в діахронічному розвитку – від народження до смерті. Лист натомість пропонує одномоментну фотографію із життя письменника на певному синхронному зрізі, а самооцінка й оцінка його адресатом не заангажована стереотипним чи тенденційним сприйняттям суспільства.

Автобіографія і лист: об'єкт і суб'єкт оповіді збігаються і в листі, і в автобіографії, однак перспектива розкрити себе, множину своїх «я» в автобіографії явна й головна з погляду іманентної жанрової модальності та одномоментна в темпоральному вимірі, тоді як у листі настанова на розкриття свого авторського «я» латентна (бо пріоритет – адресат) і розтягнута в часі: автор саморозкривається від запису до запису.

Лист і щоденник: спільними ознаками цих жанрів є тотожність об'єкта і суб'єкта зображення; синхронність події із часом її інтерпретації, датування (причому точність датування); динамічність розкриття образу автора від одного щоденникового запису до іншого, від одного листа до наступного; одномоментність події й фактографічність запису, однак адресність листа, першочергова концепція адресата протиставляється автокомунікації, домінуванню образу автора в щоденнику.

Лист і записна книжка: спільними сюжетними компонентами цих документальних жанрів є т. зв. творчі заготовки – плани, задуми, ескізи, нариси майбутніх сюжетів, які розкривають мистецьку лабораторію письменника, а в подальшому сприятимуть реалізації накреслених творчих векторів; однак у записній книжці, на відміну від листа, роль автора зведена до мінімуму, а факт повністю превалює над суб'єктивним авторським началом.

Лист і літературний портрет: літературний портрет передбачає створення цілісного духовного, фізичного й творчого образу особистості в діяхронічному розвитку або на певному синхронному відтинку життя в інтерпретації реципієнта, лист також розкриває творчу особистість письменника через його діалог з іншим (себто говоримо про саморозкриття) – адресатом листа – на певному синхронному зрізі, а якщо читати епістолярій в цілісності, то матимемо епістолярний образ його автора також в діяхронічному розвитку; однак якщо в літературному портреті таке розкриття є вихідною настановою жанру, то в листі саморозкриття автора відбувається невимушено.

Лист і мемуари (спогади): автори спогадів, безумовно, розраховують у майбутньому на багатьох читачів, тоді як автори листів апіорі передбачають лише одного читача – свого адресата (хоча й допускають перспективу подальшої публікації своєї кореспонденції, а значить – вихід на читацьку аудиторію); спогадова література описує подію «post-factum» у ретроспективній динаміці із заздалегідь відомою розв'язкою, а відтак – об'єктивною і виваженою її оцінкою, тоді як у листі розв'язка невідома й часто залежить від учинків чи реакції адресата. Отже, головним темпоральним вектором спогадів виступає модус минулого, а листів – модус теперішнього із проекцією на майбутнє.

У п. 2.2.7 «Лист як морально-етична проблема» виокремлено таку важливу ознаку любовного листа, як «камерність», адресованість лише одній особі, тому певне втручання в цей, по суті, сакральний текст «третього ока» літературознавця ніби руйнує жанрову природу любовного послання. Проте оскільки саме цей жанр найбільше розкриває завісу над авторським «я» митця, то, не виходячи за межі певних морально-етичних принципів, науковці все ж декодують інтимний лист як «розмову двох» задля всебічного осмислення й досягнення творчих особистостей художників слова.

Під час дослідження письменницького епістолярію неможливо не зіткнутися із такою важливою проблемою, як проблема моралі, визначення етичних засад аналізу письменницького епістолярію. Насамперед це стосується інтимних листів, у яких автори «оголюють» душу. Публікація й дослідження письменницьких листів після смерті їх автора мимоволі опиняється в моральній площині з дуже тонкими межами дозволеного / недозволеного, прихованого / явного. Адже, з одного боку, не завжди знаємо волю письменника на оприлюднення його найінтимніших думок і приватного життя, іноді літературознавець стикається і з деякими маніпуляціями його родичів, друзів навколо особистості видатного предка. Під час написання листа його автор у більшості випадків прагне, щоб його почув насамперед адресат, а чи бажає він, щоб його почув уесь світ – питання риторичне. З іншого боку, листи видатних письменників є невід'ємною частиною їхньої творчої спадщини, без їх прочитання неможливо в літературознавстві скласти цілісне уявлення про особистість, добу, літературні взаємини, тому все, що вийшло з-під письменницького пера, сприймається як надбання всієї громадськості, літературного процесу загалом. Ця моральна дилема стосується не всіх видів

епістоли. Так, листи літературні, філософські, дидактичні, а також відкриті листи розраховані на публікацію й передбачають широке коло читачів.

Митці слова належать до типу людей, у яких *emotio* превалює над *ratio*. І якщо художній твір письменник пише й переписує впродовж певного часового проміжку (тижня, місяця, а іноді протягом всього життя), тобто він має час на осмислення й переосмислення своїх думок, то лист – це імпульс емоції, як правило, спонтанний. Спонтанний характер листа й одномоментна емоція, щирість роблять письменника беззахисним і вразливим до амбівалентних прочитань та інтерпретацій його творчої особистості майбутніми дослідниками, особливо віддаленими в часі, які, отже, не завжди можуть належно оцінити, а також адекватно відчутти й збагнути суспільно-політичний і культурний контекст доби, тому надзавдання дослідника полягає і в тому, щоб у цій спонтанності, емоційності виокремити типові ознаки творчого мислення, самотності митця, наближаючись у такий спосіб до його автентичного образу.

У підрозділі 2.3 «Принципи класифікації письменницького епістолярію» систематизовано й доповнено класифікаційну парадигму листа. Розглянуто жанрову неоднорідність письменницького листа, адже визначення його як метажанру і належність одночасно до двох видів літератури – документальної і художньої – обумовлює побудову різнорівневих класифікацій. Разом з тим, належність листа до певного виду – умовна, адже визначається лише на основі домінантної класифікаційної ознаки

Виокремлення письменницького листа – це насамперед диференціація за професійною ознакою, тому під терміном «письменницький лист» розуміємо не окрему жанрову модифікацію, а лише констатацію належності. Важливим для дослідників повинен бути критерій художності, естетичної вартості, змістовності листа, а не професійної диференціації його автора. Звісно, саме письменники постійно стимулюють еволюцію епістолярного жанру через вибір нетипових для листа стилістичних засобів, обумовлених образним сприйняттям світу, багатою мистецькою уявою, переломленням фактів дійсності крізь призму авторської свідомості й специфіки художнього мислення адресата, через відкидання утилітарності й камерності епістолярного жанру, синкретизм епістолярного жанру з іншими документальними та художніми жанрами літератури.

Питання типології листа вимагає комплексного підходу, тому враховуючи теоретичні здобутки попередників (В. Кузьменка, Г. Мазохи, Л. Морозової), пропонуємо класифікувати лист за такими основними критеріями: концепцією адресата (офіційно-діловий, родинний та інтимно-дружній); проблемно-тематичною змістовністю (монотематичні та політематичні), авторсько-суб'єктивною модальністю (дидактичні (повчальні), суб'єктивно-оцінювальні та аналітичні), а також за ще одним додатковим критерієм – критерієм суміжності з іншими видами літератури, на основі якого виокремлюємо публіцистичний лист, або епістолярну публіцистику, епістолярну літературну критику та художні листи, при цьому художні листи необхідно чітко розмежовувати з епістолярною формою як формою винятково фікційної літератури.

Розділ третій «Романтичний інтимний лист другої половини XIX століття: проблемно-тематичний, образний та жанрово-стильовий рівні тексту» присвячено дослідженню тематичної, філософської основи, поетикальних особливостей і системи жанрово-стильових модифікацій романтичного інтимного листа.

Підрозділ 3.1 «Філософська основа романтичного листа» складається із двох пунктів: 3.1.1 «Кордоцентричні засади романтичного: епістолярний текст і сфера сакрального» та 3.1.2 «Християнська філософія як ідеологічне підґрунтя романтичного листа». У першому пункті досліджено, що в інтимних листах українських романтиків «серце» є центральним концептом, своєрідним текстовим стержнем, навколо якого розгортаються події екстравертивного й інтровертивного буття творчої особистості. В інтимних листах Т. Шевченка (тут маємо на увазі листування поета із княжною Варварою Рєпніною, графинею А. Толстою, Марією Максимович і Марією Вілінською) концепт «серце» тісно пов'язаний із християнською традицією й часто зринає в біблійному контексті. У листах періоду заслання символ серця позначений логічними конотаціями: «розбите», «зав'яле», «спрагле». Концепт серця в епістолярних діалогах Т. Шевченка також тісно переплетений із символом вогню та образом сліз, які поет часто трактує як своєрідну «мову серця».

Концепт «серце» присутній на рівні фатичного спілкування (в епістолярних звертаннях) і на рівні сюжетотворення в листах романтика П. Куліша. В інтимних листах письменника із дружиною Олександрою (Ганною Барвінок), Марком Вовчком, Манею де Бальмен, Лесею Милорадовичівною, дружиною Леоніда Глібова Параскою «серце» часто розглядається як національно маркована субстанція. Рецепція концепту «серце» в листах П. Куліша позначена впливом українського національного світосприйняття, перебуває під силою тяжіння нашої ментальності та світобудови й демонструє сповідування письменником кордоцентричної філософії.

Рецепція ментально-філософського концепту «серце» в епістолярній творчості знакових представників українського романтизму – Т. Шевченка і П. Куліша – демонструє тісний взаємозв'язок їхніх листів із кордоцентризмом як осердям української ментальності. Однак смислове наповнення концепту «серце» в любовних листах П. Куліша знаходиться в асоціативному полі філософських категорій (серце як головний орган чуття людини, серце як фокус граней буття, серце як осердя віри, серце як місток між людиною і трансцендентним світом), тоді як в інтимному епістолярії Т. Шевченка концепт «серце» пов'язаний із християнським світоглядом поета, його важким шляхом до пізнання Творця.

У філософській архітектоніці листів П. Куліша концепти «серце», «душа» і «сонце» витворюють певну кордоцентричну тріаду, на тлі якої розгортається динаміка авторської чуттєвості. Дихотомія «сонце – морок» як дві антагоністичні субстанції в епістолярії П. Куліша символізує потребу духовного відродження нації, її словесності, таким чином, сасгит «сонце» наповнюється в тексті листів новим сакральним значеннєвим відтінком. Дослідження любовного епістолярію П. Куліша ще раз підкреслює, що навіть його інтимний лист – це не так художній простір для

«промовляння серцем» своєї любові, як ще одна з його трибун для виголошення власних просвітницьких, історіософських, літературознавчих та філософських концепцій.

У другому пункті досліджено християнський світогляд Т. Шевченка крізь призму епістолярних діалогів із його високою покровителькою – графінею А. Толстою, котра належала до тих небагатьох адресатів, у листах до яких поет перевтілювався, дозволяв собі приміряти різні ролі (художника в келії, гравера), втікаючи в такий спосіб від мерзеної солдатської буденщини. У листах періоду заслання спостерігаємо повне покладання на Божу волю як єдину життєву константу, а християнську філософію поет вважав рятівною соломинкою для збереження свого життєвого простору й порятунку від всюдисущої самотності (промовистою тут є авторська тавтологія «один-одиошенек»).

Християнські засади світогляду П. Куліша не претендують на вичерпну філософсько-релігійну систему, однак саме вони посирила в його любовних листах надмірний дидактизм і моралізаторство. У своїх філософствуваннях навколо проблем релігії й моралі П. Куліш чітко розмежовує істинну сутність Христових таїнств і візантійство як позірну обрядовість. П. Куліш у проявленні свого релігійного світогляду, як і в рефлексіях навколо національних та суспільно-культурних питань, не був послідовним. Запропонована ним аскетична модель християнського життя в листах чергується із пропагуванням гедоністичних ідей, однак це не завадило письменникові використовувати у своєму інтимному епістолярії біблійні мотиви, образи, ремінісценції. Крім того, саме втілений в листах релігійний світогляд П. Куліша посилив характерну для нього дидактичну манеру письма, а в деяких посланнях обумовив нехарактерну для жанру притчеву форму оповіді.

Підрозділ 3.2 «Проблемно-тематичний спектр інтимного романтичного листа» складається із двох пунктів. У п. 3.2.1 «Проблема волі особистої та волі національної в епістолярних текстах Т. Шевченка» досліджено, що в епістолярію Т. Шевченка періоду заслання присутня поступова градація його внутрішнього стану від безвиході до повної зневіри, що прочитуємо навіть у підписах листа, які більше схожі на спроби самоідентифікації – «сірома Шевченко», «безталанний Шевченко», «сирота Шевченко», «бідний Дармограй».

Дихотомія «воля – неволя» в епістолярії Т. Шевченка часто супроводжується еманацією часопростору в реальному/ірреальному вимірах через традиційний для поета прийом сну, при цьому невідільницька дійсність трактується як «сон важкий», а омріяна воля – як сон бажаний. І саме епістолі відведена терапевтична роль у пробудженні, дистанціюванні від важкої солдатської дійсності. Це засвідчує здатність поета до трансцендентності, автосугестії, що й врятувало його від згубного впливу солдатчини, від «очерствіння душі», якого так боялась його творча натура.

У п. 3.2.2 «Проблема української ідентичності та відродження національної ідеї в епістолярію Т. Шевченка» окреслено проблему української ідентичності крізь призму співіснування, накладання й протистояння у свідомості поета двох ворожих світів – «свого» рідного українського і «чужого» московського. Проблема збереження національної ідентичності в листах Шевченка з особливою гостротою

зринула після першої поїздки в Україну. Дослідження раннього епістолярію Т. Шевченка дозволило побачити процес усвідомлення поетом своєї національної своєрідності, окремішності, його зосередження на проблемі збереження національної ідентичності саме під час навчання в Петербурзі, коли відбулося певне дистанціювання від питомого українського.

Концептуальне значення в питаннях збереження національної ідентичності поет відводив мові. Проживаючи в самому серці царату – Петербурзі, поет відчував брак спілкування саме рідною мовою, тому не жалів докорів своїм адресатам з України, які писали до нього великодержавною. Крім мовної своєрідності, українська національна ідентичність у ранньому епістолярії Т. Шевченка асоціюється з національним одягом – вишиванкою.

З'ясовано, що навіть час у ранніх листах поета позначений конотацією «чужий» і не сприяє, а навпаки, перешкоджає його творчості. Адже йдеться про час у Петербурзі, який молодий митець сприймає крізь призму невизначеності, ефемерності, як «ні день, ні ніч, так, чортзна-що».

У підрозділі 3.3 «Художня концепція жінки в інтимному романтичному листі: між міфом і реальністю» встановлено, що, перебуваючи в силовому полі романтичної естетики, образ жінки в оригінальній творчості українських романтиків, як і більшість романтичних образів, пройшов етап ідеалізації, навіть міфологізації. Зокрема, образ жінки приваблював Т. Шевченка різними гендерними ролями й іпостасями, такими як жінка-мати, вдова, сестра, покритка. Ці грані узагальненого жіночого образу часто ставали предметом наукових досліджень літературознавців, натомість художнє втілення в творчості поета образу жінки-дружини, жінки-супутниці, жінки-порадниці, зрештою, жінки-друга вивчений мало. Адже в оригінальній творчості поета над усіма іпостасями й гендерними ролями жінки превалює образ жінки-матері, натомість образ жінки-дружини більшою мірою втілено в документальних текстах Шевченка: щоденнику та листах.

Образ жінки-дружини й тема одруження стали центральними в листах Т. Шевченка до М. Максимович, М. Маркович, А. Лазаревської та брата В. Шевченка. Більше того, тема якнайшвидшого одруження стала своєрідною ідеєю-фікс після повернення поета із заслання, коли відчуття самотності, марноти прожитого, відсутність родинного затишку стали особливо гостро відчутними. При цьому в листах до Марії Максимович тема одруження поета й пошуків достойної нареченої подана в характерному для Т. Шевченка самокритичному й самоіронічному ключі.

Тема одруження, що названа автором «святим ділом», у листах до М. Максимович переростає в живописну ідилічну картину-утопію: на Михайловій горі під явором чи під вербою він мріє зустріти свою «заквітчану княгиню», з якою полюбитися й побереться (лист від 22 листопада 1858 року), при цьому футуристичну картину змальовано докладно, розлого, живописно. Це один із яскравих текстових фрагментів епістолярної прози митця, де талант Шевченка-художника яскраво проявив себе на інтермедіальному рівні.

Шукаючи свою супутницю життя, П. Куліш, як і Т. Шевченко, пріоритетом ставить збереження національної ідентичності, національну компоненту інтимної

спорідненості душ. Крім того, не менш важливим складником щасливого шлюбу письменник вважає належність до одного соціального стану, тому й серце його рідко наворачалось до «панського роду». Головними семантичними складниками образу жінки як супутниці життя в Кулішевій концепції любові були освіченість та жіноча мудрість.

Концепцію «егоцентризму П. Куліша» в інтерпретації В. Петрова – Ю. Шевельова пропонуємо доповнити філософським аспектом інтерпретації любові письменником, що ніби передувє філософським ідеям аскетичного трактування любові в творчості раннього А. Платонова, який проголосив чоловічу цнотливість ідеальною соціальною нормою, статеву любов вважав згубною для людського розуму, людської творчості, а сексуальну енергію закликав сублімувати у творчість. Подібно в П. Куліша його численні романи із жінками можна розуміти як пошук і перетворення сексуальної енергії в творчість. Жінка в романтичній фемінній концепції П. Куліша – це «Вічна Наречена», недосяжна, кинута, але письменнику важливо знати, що вона є задля підтримання інтриги і творчого тону.

Порівнюючи інтимний епістолярій П. Куліша із листом-присвятою М. Костомарова Ангеліні Крагельській, спостерігаємо різні відтінки любові в епістолярній творчості цих романтиків. П. Куліш роздумував над коханням здебільшого в площині тілесності, відповідно до «уставу природи», натомість у листі-присвяті М. Костомарова до Аліни Крагельської (лютий, 1847 р.) філософствування письменника навколо теми справжнього кохання зводиться до платонічної любові, апологетом якої М. Костомаров виступав упродовж усього життя. Найвищою формою любові письменник вважає любов до Христа, власне свою обраницю він і закликає любити Христа, і через цю любов, через еманацию людського єства в цій любові жінка зможе полюбити ближнього. Не позбавлений релігійного дидактизму й моралізаторства лист-присвята М. Костомарова до Аліни Крагельської можна трактувати і як переспів двох Божих заповідей про любов до Христа і любов до ближнього.

У підрозділі 3.4 «Лист як первісний простір жіночої літератури (на матеріалі епістолярію Марка Вовчка)» досліджено, що жіноча традиція листування на родинно-побутовому рівні була досить розвиненою, бо впродовж багатьох років була чи не єдиною трибуною для вираження жіночого «я», самоствердження фемінного світу, що суттєво відрізнявся від світу маскуліної культури.

Чоловіча маска, приміряна Марією Вілінською в її белетристичній спадщині, дозволяла лише латентно виявляти свою жіночість як особливе світовідчуття і як артикульований у літературі досвід. Тому з погляду жіночої самоідентифікації в просторі домінантної патріархальної культури епістолярна спадщина Марії Вілінської особливо важлива й цінна, адже лист став для письменниці тим єдиною можливим текстовим простором для вербалізації жіночого «я» без чоловічої маски, а значить – простором автентичності.

Дослідження епістолярію Марка Вовчка показує різне інтонаційне тло й відмінні наративні стратегії в листах до адресатів-чоловіків. У листах до чоловіка О. Марковича письменниця втілює лише гендерну роль матері, не торкаючись тем жіночої сексуальності чи жіночої самосвідомості, характерних для модерного

інтимного листа (наприклад, епістолярію О. Кобилянської), тобто в листах до О. Марковича письменниця обмежується материнським досвідом своєї жіночості. Саме тому тема виховання сина посідає чільне місце в епістолярному діалозі подружжя (тут варто відзначити національно-патріотичне спрямування цього виховного дискурсу). Материнство М. Вілінської продовжило її інстинкт підкорятися чоловічому началові, тому навіть у листах, датованих кінцем 60-х – початком 70-х років XIX століття, письменниця називає себе «рабою» (листи цього періоду мають формулу прощань «твоя верная раба»), а сина Богдана – «господином» і «власелином».

Поліфонічні за стилістикою та проблематикою листи Марка Вовчка передають не лише дух епохи у фактах і оцінках суспільно-політичного і літературного характеру, але й демонструють поступове, однак упевнене входження жінки-літераторки в літературний процес нашої національної літератури. На відміну від художньої творчості, закованої під чоловічий наратив, у своїх листах письменниця вже без чоловічої маски могла вивільнити своє жіноче «я», залишившись собою. При цьому, будучи представницею реалістичного напрямку, в епістолярній спадщині письменниця продовжила традицію романтичного листа з його фольклорною образністю й народнопоетичним ліризмом оповіді, національною проблематикою, просвітительською, етнографічною та історичною основою епістолярного сюжету.

У підрозділі 3.5 *«Жанрово-стильова гетерогенність романтичного листа»* досліджено гетерогенну природу епістоли. З'ясовано, що романтичний інтимний лист демонструє вихід за межі документальних жанрів через ліризм оповіді, синкретизм з іншими літературними жанрами, включення в епістолярний текст окремих самодостатніх творів, зокрема поезії.

Антропоцентрична природа романтичного листа обумовила потребу авторської сповіді, тому жанрова модифікація «лист-сповідь» стала важливою формою самоідентифікації авторської особистості. В епістолярній спадщині українських романтиків жанрову модифікацію «лист-сповідь» найчастіше зустрічаємо в Т. Шевченка, особливо, в епістолярії періоду заслання. При цьому, лист-сповідь часто трансформується в лист-молитву, адже молитовно-сповідальний дискурс становить собою нерозривну єдність вербального вираження найсокровенніших моментів «буття душі».

Романтичний інтимний лист демонструє відхід від канонічних античних форм, зазнаючи суттєвого впливу з боку інших документальних жанрів, зокрема щоденника, внаслідок чого утворилася нова жанрова модифікація – лист-щоденник, побудований на стенографічності й фрагментарності оповіді. Жанровий синкретизм листа із щоденниковим жанром спостерігаємо в епістолярній творчості Т. Шевченка і П. Куліша. Однак природа стенографічності їхніх листів різна. За зізнаннями самого Т. Шевченка в його «Журналі», він узявся за ведення щоденника, щоб не втратити на засланні літературне відчуття мови, по суті, це було вправлення поета в прозі. Припускаємо, що й лист періоду заслання поета виконував для нього подібну функцію – функцію сублімації художньої творчості, функцію вправлення й розвитку свого таланту в прозових жанрах. Жанрову модифікацію листа-щоденника в

епістолярному діалозі з П. Кулішем першою запропонувала саме Олександра, надсилаючи чоловікові докладний звіт свого життя без нього, включно до побутових фінансових видатків (наприклад, лист від 24-25 грудня 1848 р.). Згодом таку форму підхопив П. Куліш і почав стенографувати своє життя до найменших побутових деталей, навіть із вказівкою точної дати і часу.

Розділ IV «Модерний інтимний лист межі XIX – початку XX століть: поетикальні особливості й палітра жанрово-стильових модифікацій» присвячено дослідженню художньо-стильових особливостей модерного інтимного листа, філософського підґрунтя епістолярного тексту, а також аналізу наративних особливостей епістолярного діалогу.

Підрозділ 4.1 «Філософська основа модерного інтимного листа» складається із трьох пунктів. У п. 4.1.1 «Інтерпретація ідей Ф. Ніцше в інтимному епістолярію О. Кобилянської та В. Винниченка: від трансляції до дискусії» досліджено, що спільність думок Ф. Ніцше й О. Кобилянської знайшла відображення в їхніх поглядах на взаємини чоловіка й жінки та соціальний інститут шлюбу. Спільним моментом при цьому виступає і їхній особистий досвід чи, точніше, відсутність такого досвіду, адже і Ф. Ніцше, і О. Кобилянська за своє життя не були в шлюбі і не мали власних дітей, бо, очевидно, надто ідеалізували стосунки між статями. Тема іманентної здатності жінки до самопожертви в листах письменниці також суголосна із думками Ф. Ніцше про підпорядкування жінки. О. Кобилянська в листах до О. Маковея запевняє, що не посягатиме на його внутрішню свободу, творчість, натомість сама прагне розчинитися в цих стосунках, тобто пожертвувати власною свободою. Проте суперечністю в імплементації філософських ідей Ніцше українською письменницею був той факт, що Ніцше – атеїст, який центром своєї моделі світобудови уявив «надлюдину», а не Бога, тоді як О. Кобилянська своєю творчістю демонструвала християнський світогляд.

Трактування любові Ф. Ніцше як домінування і вищості чоловічого начала над жіночим, як реалізації чоловічого одвічного прагнення владарювати приховано відображається у філософсько-ідеологічній канві епістолярного діалогу В. Винниченка із Розалією, зокрема у концепції створення «української сім'ї» через асиміляцію жіночої, за національністю єврейської, сутності. Як і Ф. Ніцше, В. Винниченко обстоює ідею повноти життя, сильної вольової стихії. Але, на відміну від німецького філософа, розуміє, що досягти цієї повноти життя без кохання, без жінки неможливо.

Спільними темами філософських рефлексій німецького мислителя-ірраціоналіста й українських письменників-модерністів стали теми кохання й шлюбу, жертвовності жінки в шлюбі, тема самотності і смерті. Звісно, не всі їхні творчі сентенції на згадану тематику суголосні, тому й говоримо не про пряму трансляцію, а інтерпретацію, трансформацію ідей ніцшеанства в поглядах і текстах Ольги Кобилянської та Володимира Винниченка. Векторна подібність «концепції любові» у філософських трактатах Ф. Ніцше і художньо-документальній творчості О. Кобилянської та В. Винниченка обумовлена схожістю життєвого досвіду, спільністю трансугестивного переживання – нереалізованістю батьківського (у випадку О. Кобилянської – материнського) інстинкту.

У п. 4.1.2 «Екзистенціал «самотність» як філософська домінанта модерного листа» стверджується, що якщо в романтичному листі самотність присутня на рівні мотиву, певної тематичної домінанти, то в модерному листі категорія самотності доростає до рівня екзистенціалу – центральної категорії філософських рефлексій письменника, стає сюжетно й композиційно організаційним стрижнем епістолярного тексту. Екзистенціал «самотність» найбільш характерний для епістолярних текстів О. Кобилянської та М. Коцюбинського. При цьому емпірична основа екзистенційного переживання самотності цих письменників абсолютно різна. Зокрема, О. Кобилянська в українській національній літературі стояла біля джерел феміністичного руху й процесу входження жінок-письменниць у літературний канон, відчуючи певний спротив домінантної патріархальної літературної традиції. Тому на початку своєї творчої праці в контексті артикулювання проблем жіночої емансипації письменниця відчувала самотність у літературі, поглиблену з часом самотністю особистісною (романи письменниці із О. Маковеєм, О. Луцьким, В. Стефаником так і не завершилися створенням сім'ї). Екзистенціал самотності в О. Кобилянської лежить в основі її «лімінального стану», що своєю чергою породив особливий меланхолійний контекст її творчості. М. Коцюбинському, на відміну від О. Кобилянської, не доводилося завойовувати місце в літературному каноні, однак головною причиною його екзистенційної самотності також була постійна межовість особистого життя між двома жінками – дружиною Вірою Дейшею і новим коханням Олександрою Аплаксіною.

У ранньому епістолярії М. Коцюбинського екзистенціал самотності проходить психологічні стани втоми, апатії до життя, відчуження (особливо в період паралельного листування з О. Аплаксіною). Єдине, на що не наважувався письменник упродовж усього життя, – це бунт. Екзистенціал самотності в белетристичній та епістолярній творчості О. Кобилянської від початку був конструктивом, навіть «лакмусовим папірцем» до проявлення її мистецького таланту. Для художнього втілення екзистенціалу «самотність» О. Кобилянська обирає документальну форму щоденника й листів, що дозволяє підвищити коефіцієнт щирості через форму оповіді від першої особи («Я»-форму), художні форми повістей і новел із явно вираженим автобіографічним началом.

У п. 4.1.3 «Гендерна філософія як проблемно-тематична домінанта інтимного епістолярію І. Франка» з'ясовано, що текстуальним тлом розгортання гендерної філософії І. Франка став його багатий епістолярій, в основному листування із Ольгою Рошкевич, де особливе місце відведено шлюбу як одному з основних концептів феміністичної критики, причому в листі відбувається логічне потрактування шлюбу через концептосферу подружжя як співжиття статей, проблеми спільного виховання дітей, аналізу релігійного та соціального підґрунтя шлюбу, проблем емансипації жінки в середовищі домінантної маскулінної культури.

Трактування шлюбу І. Франком в епістолярії двопланове: як релігійний акт і як акт соціальний (який передбачає розлучення й цивільні шлюби), а найважливішим завданням подружжя письменник вважає виховання дітей, пропагуючи оригінальну концепцію т. зв. «евристичного виховання». Важливою передумовою щасливого шлюбу, на думку І. Франка, є сумісність темпераментів

подружжя та приблизно однаковий рівень духовно-інтелектуального розвитку, а також збереження свободи кожного із подружжя, щоб «стаючи мужем і жоною, не переставати бути свободними людьми». Такі засади рівності й збереження особистої волі та власного простору кожним із подружжя у шлюбі були прогресивними в гендерній філософії І. Франка, адже в усі часи шлюб вважався одним зі способів поневолення жінки, повного підпорядкування її жіночого начала маскулінному началу.

Епістолярій І. Франка демонструє концепцію «правдивої (здорової) любові», наділеної атрибутами спокою, чистоти, «почуттям рівності і солідарності з коханим», а також наявності спільної подружньої мети, «спільної боротьби». Феміністичні ідеї жіночої емансипації, філософські рефлексії І. Франка навколо гендерних проблем шлюбу, збереження особистої свободи як найвищої цінності, проблеми виховання дітей у шлюбі, систематично й послідовно викладені письменником на сторінках інтимних листів, дають нам підстави говорити про гендерну філософію Франка як організовану філософську парадигму наукового знання, переданого через текст епістоли.

Підрозділ 4.2 «Авторська інтенційність модерного інтимного листа: від біографічного автора до наратора» складається із двох пунктів. У п. 4.2.1 «Наративні особливості епістолярного діалогу О. Кобилянська – Леся Українка» досліджено метамовні особливості листування письменниць крізь призму наративних особливостей їхнього листового діалогу.

О. Кобилянська в наративній моделі листа Лесі Українки часто постає як цвіт папороті. Народнопоетичне значення цього символу пов'язане зі скороминучістю, ефемерністю (цього цвіту ніхто не бачить, бо з'являється він лише на свято Івана Купала під опікою відьом), щастям. Припускаємо, що саме концепт «щастя» домінує в цій нарації, адже листи О. Кобилянської стали для Лесі Українки проблисками світла в складній перипетії її особистого життя. Створену письменницями епістолярну метамову розглядаємо як індикатор особливої душевної близькості, прагнення герметизувати, навіть сакралізувати текст через накладання свого роду табу на власні імена. Цими звертаннями епістолярні комуніканти ніби застерігають майбутніх читачів та інтерпретаторів їхньої творчості, що ці листи не призначені для сторонніх очей. Також такі неозначено-особові звертання із підміною жіночого роду на чоловічий можна сприймати як своєрідну мовну гру, притаманну модерністському дискурсу.

Цей епістолярний діалог письменниць став новим для української літератури вербальним простором вивільнення жіночої енергії, сублімованої в особливу жіночу нарацію, простором для глибокого самоаналізу епістолярних комунікантів, артикуляції й трансляції власного біографічного досвіду. Крім того, приміряючи на себе чоловічі маски нараторів, письменниці підтримали характерний для модерної естетики принцип мовної гри, а також продемонстрували нерозривний зв'язок архетипної пари Аніма – Анімус в творчому процесі, у тому числі – і в текстовій структурі інтимного епістолярію.

У п. 4.2.2 «Чоловічий автобіографізм в епістолярних діалогах В. Стефаник – В. Морачевський, А. Кримський – Б. Грінченко» досліджено, що в листах до

В. Морачевського В. Стефаник пропонує не знану ще модерній літературі особливу форму чоловічої нарації, коли «я» адресанта ототожнюється із «я» адресата. Запорукою такого ототожнення була самовіддана дружба і близькість світоглядів. Тема чоловічої дружби з В. Морачевським не раз ставала темою епістолярних роздумів письменника, однак врешті його філософствування закінчилися висновком про позавербальну, метафізичну сутність цієї дружби, поза якою Стефаник говорить про свій кінець як творця. На основі епістолярної спадщини В. Стефаника стверджуємо, що його больовий поріг стосовно болю інших людей був надто високим, тоді як власний душевний біль він часто сприймав як даність, невідворотність. Оригінальність епістолярного стилю В. Стефаника полягає в певному дисонансі між мотивом чи образом та обраним новелістом способом їхнього художнього втілення в тексті: зокрема, відчуття туги, ностальгії, душевного болю він передає в імпресіоністичній манері за допомогою контрастних кольорів, тоді як зримий образ весни змальовує винятково експресіоністичними методами. Така імпресіоністично-експресіоністична манера письма в листах, на наш погляд, дозволила митцю поєднати воєдино «бачити» і «відчувати» як два основні емпіричні методи пізнання світу і себе в ньому. В. Стефаник не просто бачив, він відчував людський смуток, біль, розпач. Ця унікальна здатність письменника «відчувати людину» була не просто співпереживанням як виявом однієї з християнських чеснот, а здатністю до перевтілення, метаморфози душі, досягнути яку можуть лише обрані. І ця здатність до перевтілення стала великим достоїнством В. Стефаника як новеліста і трагедією як людини.

Чоловічу дружбу, задекларовану в епістолярному тексті, репрезентує також діалог А. Кримського із Б. Грінченком, інтенційність якого майже не досліджена сучасною літературознавчою наукою. Дружні взаємини А. Кримського із Б. Грінченком не статичні, а проходять певний шлях еволюції. На початку цих взаємин А. Кримський бачить у Б. Грінченку однодумця-українофіла, а з часом – свого найближчого сповідника. Їхній епістолярний діалог зародився без особистого знайомства (в одному з листів для певної візуалізації епістолярного діалогу А. Кримський пропонує обмінятися портретами), однак через слово, лист вони змогли стати сковородинівськими «сродними» душами. У їхніх листах автобіографізм як одна із концептуальних засад епістолярного письма набуває рис граничної відвертості, іноді навіть форми потоку свідомості.

Підрозділ 4.3 «Інтимний лист межі XIX – XX ст. як синкретизм документальних та архетипно-символічних образів» складається із двох пунктів: «Маріологічна концепція інтимного епістолярію О. Кобилянської та В. Стефаника» та «Архетип «Іншого» в листах О. Луцького». У першому пункті досліджено, що образ матері в епістолярії О. Кобилянської можна вважати прототипом культового для письменниці образу жінки-аристократки, крім того, цей образ також вплинув на присутність у її текстах «мелосу» як настроєвого і композиційно організаційного елемента її творчості. Авторка відзначає спадковість свого характеру по материній лінії (зокрема такої риси, як «панестетизм», захоплення музикою), ідеалізує образ матері, називаючи її в автобіографії у листах «святою», а з іншого – не боїться визнати певної емоційної «прірви» між нею як носієм нових емансипаційних ідей та

консервативною в цьому питанні позицією мами як апологета патріархальної культури.

На відміну від дуалістичного сприйняття образу матері О. Кобилянською, листи В. Стефаника дозволяють інтерпретувати його синівську любов до матері як сімейну ідилію. Окрім хранительки сімейного вогнища і заступниці перед суворою батьківською волею, матір була для письменника також носієм певного первісного знання, народних вірувань і звичаїв, втілюючи архетип Великої Матері. Сильна батьківська воля в епістолярії В. Стефаника протиставляється повній ідилії порозуміння з мамою як найближчою людиною. Автор листів часто співвідносить її з певним релігійним каноном, називаючи її «святою» чи «коханою мученицею».

Архетип Великої Матері невіддільний від дому, однак після смерті матері відбувається символічна трансформація дому в атрибутивних межах «свій – чужий», бо рідний дім без матері втрачає свій сенс, тобто як «чужий» дім Морачевських через особливо близькі й теплі стосунки Вроцлава Морачевського із письменником стає рідним, своїм, своєрідним прихистком для відпочинку його змученої творчим надрином душі.

У другому пункті досліджено образ О. Кобилянської в інтимних листах О. Луцького крізь призму архетипу «Іншого» (листів-відповідей буковинської письменниці, на жаль, не віднайдено. Відсутність листів-відповідей проте дає можливість дослідникам літератури поглянути на образ О. Кобилянської очима її епістолярного співрозмовника), окреслено визначені О. Луцьким роль і місце письменниці в українському літературному каноні та її вплив на формування його світоглядно-мистецької позиції. Окреслюючи нові тенденції світової літератури, пов'язані з іменами Ф. Ніцше, А. Франса, Г. Ібсена і М. Метерлінка, О. Луцький називає О. Кобилянську першою ластівкою нової течії в Україні, тобто модернізму. Біографічний образ письменниці автор листів асоціює зі сферою містичного світу, душевною чистотою і спокоєм, символами яких і є лотос, а також несподівано з образом святого страдника – шопенгауерівсько-метерлінкового святого, а визначальною рисою її характеру, основою її жіночої екзистенції називає «велику доброту», втілену в образі гордої, ренесансної княгині.

Підрозділ 4.4 «Епістолярний текст доби модернізму як «Текст еманациї Еросу-Логосу» складається із трьох пунктів. У п. 4.4.1 «Концепти любов-агапе» та «любов-ерос» в інтимному епістолярію О. Кобилянської» листування О. Кобилянської із О. Маковеєм можна досліджувати як своєрідну траєкторію руху авторської самосвідомості від образу свободної орлиці до ніжної голубки, як безмежний поетикальний простір для вираження авторського «я». На свого обранця в шлюбі О. Кобилянська найперше дивилась як на споріднену творчу особистість, що потребує внутрішньої свободи, тобто в її інтимному дискурсі домінує концепт «любові-агапе», який у деяких листах навіть еволюціонує до самозречення, жертвності. З появою в листах письменниці образів лева, ведмеда і резонатора, асоційованих із О. Маковеєм, доречно говорити про перетворення концепту «любов-агапе» в листах О. Кобилянської в концепт «любов-ерос». Однак еротизація жіночності О. Кобилянської сучасним літературознавством дещо перебільшена через повішений на основі поверхового аналізу листів ярлик «самиці», який

насправді бере початок із листа О. Маковея, зокрема з його роздумів про узагальнений образ тогочасного жіноцтва із претензією на шлюб.

У п. 4.4.2 «Відтинки кохання в любовному епістолярії М. Коцюбинського: між жертовністю і нарцисизмом» на основі дослідження текстових маркерів кольорової гами листів М. Коцюбинського окреслено відтинки любові та специфіку емоційного зв'язку М. Коцюбинського з дружиною Вірою Дейшею, причини постійного відчуття автором «екзистенційної самотності», а також відтинки кохання в листах В. Винниченка до Р. Ліфшиць, що додало нові штрихи до психологічних портретів цих письменників-модерністів.

Досліджено, що в інтимному епістолярії М. Коцюбинського кохання до дружини Віри Дейші має два основні відтинки – це кохання-пристрасть і кохання-опіка. Відтінок пристрасті спостерігаємо в першому циклі листів «сімейної ідилії», коли закохані переживали період розлуки через роботу письменника у складі філоксерної комісії, яка перебазувалася до Криму. Кольористика темних відтінків мотивована розлукою із дружиною і власними творчими пошуками себе. Песимістичні настрої досягають апогею на 13-ий день розлуки, а оскільки свою імпресіоністичну манеру письма М. Коцюбинський переніс і в епістолярій, то в написаному в цей день листі домінують чорні тони навіть у його улюблених пейзажних замальовках.

Другий відтінок кохання – кохання-опіка – тісно пов'язаний із батьківським почуттям, який прочитуємо в значній частині листів до дружини. Після смерті батька М. Коцюбинський як найстарший син перебрав на себе обов'язки опіки над усією великою родиною. Батьківську опіку письменника над своєю родиною простежуємо на різних рівнях епістолярного тексту. Зокрема, регулярними стають епістолярні звертання до дружини «моя дитино», «дитиночко», «донечко». Листи кримського періоду, завдяки їх експресивності, імпресіоністичній стильовій домінанті з увагою до кольору й тіні, звуку і півзвуку, можна назвати епістолярною прозою, своєрідним епістолярним романом. Серед наративних форм інтимних листів переважає діалог, що дозволило письменнику домогтися відчуття віртуальної присутності своєї дружини.

Інтенційність адресанта часто кодується в епістолярному звертанні, переважно народнопоетичному, і привносить у текст листів елементи ліризму, іноді драматизму. Інтимно-зворушливі підписи листів, з одного боку, свідчать про т.зв. синдром батьківства, з іншого – є виявом «жіночої вдачі», що можна пояснити присутністю в творчості письменника архетипу Аніма.

Опис різних відтінків любові склав сюжетну основу епістолярного діалогу В. Винниченка і Р. Ліфшиць. Одним із основних відтінків любові у їхньому листуванні стала любов-опіка. Відтінок любові-опіки, що виник на основі заміщення гендерних ролей дружини і матері, вперше зринає саме в листах Розалії, яка пробує приміряти на себе роль матері. Проявом архетипу Аніма в листах В. Винниченка є підвищена тривожність про майбутнє, властива здебільшого жінкам, прояв сентименталізму. Вияви жіночої вдачі як оприявлення архетипу Аніма в епістолярних текстах письменника є одномоментними, однак спростовують загальноприйняту думку про нього як чоловіка із непохитним, сильним характером.

Український національний ерос у В. Винниченка – це цілковите злиття, зрощення двох душ в ідеальну субстанцію, це унікальна можливість стати Іншим, перевтілитися, прожити одночасно два життя. Любов-опіку у листах В. Винниченка виявляє в пестливих звертаннях до дружини – Діта, Коха, Малюна, Кроха, Нуна, Даринка, Голуба. Походження цих імен як похідних від дитина, малюк, демонструє батьківський ерос В. Винниченка. Таку зміну імен можна інтерпретувати, по-перше, як мовну гру, характерну для модерного стилю письма, по-друге, як підсвідоме бажання письменника мати декількох жінок (по суті, це спосіб самообману). Крім того, запропонована мовна гра письменника знаходить підтримку в листах Р. Ліфшиць. Материнський інстинкт Розалії зумовив і вибір улюбленого звертання – Діта, яке вона переадресовує на самого письменника, при цьому перебирає на себе роль чоловіка, а до свого адресата звертається в жіночому роді.

У п. 4.4.3 «Інтимний лист у пошуках метамови» досліджено метамову інтимного листування українських письменників крізь призму модерністської естетики, розглянуто семіотичну систему любовних кодів листа, що значно доповнює наші уявлення про традицію дружньо-інтимного листування межі ХІХ – ХХ століть.

У листах М. Коцюбинського до дружини бачимо спробу автора створити певну семіотичну систему, витворити щось на зразок еротичної метамови, до кінця зрозумілої лише закоханим. Цю метамову автор інтимних послань вибудовує через такі любовні коди, як «третє око» і «секрет». У період написання цих листів пара очікувала народження первістка Юрчика, тому любовні коди «секрет» і «третє око» можна трактувати як зачатку подружжям дитину, про яку було відомо поки що лише їм. Своє кохання до дружини Віри Дейші письменник кодує в образ сонця, а свою розлуку із коханою – у мікрообрази тіні і провалля. Немалу роль у витворенні любовної метамови відіграє колористика, що цілком закономірно, адже автор цих листів перебував у силовому полі імпресіоністичної манери письма. Пошуки оригінальних образів для втілення свого любовного почуття, а також витворення в любовних листах любовних кодів наповнюють інтимний епістолярій М. Коцюбинського чуттєвістю, сприяють романтичній настроєвості листа, а епістолярну оповідь роблять ліричною.

Пошуки спільної любовної метамови властиві й для інтимного листування української письменниці-феміністки О. Кобилянської з О. Маковеєм, В. Стефаником, Лесею Українкою. Вперше тяжіння до любовної метамови спостерігаємо в листах письменниці до Осипа Маковея, коли його образ асоціюється то з образом «лева, який сміється», то з образом ведмеда. Така несподівана образність, на нашу думку, з одного боку, обумовлена захопленням письменниці ніцшеанством з її концепцією людини-звіра, а з іншого – прагненням авторки листів побачити у своєму обранцеві сильне маскуліне начало.

У підрозділі 4.5 «Жанрово-стильова своєрідність модерного інтимного листа» проаналізовано формотворчу поліфонію епістолярного жанру як безмежний поетикальний простір для вираження авторського «я», з'ясовано жанрово-стильові модифікації модерного листа та їх роль у створенні цілісної автобіографії письменника.

Встановлено, що модерний лист відзначає багата палітра жанрових модифікацій. Насамперед значно розширено потенційні можливості художнього листа, у межах якого виокремлюємо такі нові для епістолярного жанру модифікації, як «лист в листі», «лист з елементами поезії в прозі», «лист-новела», «лист-сценка», також продовжено романтичну епістолярну традицію «листа-молитви», зокрема в епістолярній спадщині В. Стефаника.

Модерний лист продовжив також традицію синтезу із суміжними документальними жанрами, зокрема автобіографією, започаткувавши нову жанрову модифікацію – автобіографію в листах, представлену в епістолярію О. Кобилянської та А. Кримського.

Епістолярна критика й епістолярна публіцистика модерного листа відзначена ескізністю, фрагментарністю, здатністю швидко, без будь-яких обґрунтувань і пресупозицій, змінювати теми, кути зору. Як правило, це одномоментна «жива» літературна емоція, чи то радше, емоція на літературу, у якій незнання літературознавчого стереотипу й незалежність від наукової доцільності чи аргументативності створюють відчуття автентичності, незаангажованості оцінок і позицій епістолярних співрозмовників. У межах епістолярної літературної критики виокремлено «лист-літературний портрет», наприклад, в інтимному епістолярію В. Стефаника багато листів фокусовані навколо літературної постаті І. Франка, при цьому під спостережливе око новеліста потрапляють і його стосунки з галицькою інтелігенцією, і рецепція його творчості різними соціальними прошарками Галичини.

У висновках представлено результати дисертаційної роботи.

Українська епістолографія як окрема галузь наукових знань сформуована в XVIII столітті в праці «Про риторичне мистецтво» Ф. Прокоповича, який окреслив суть листа, його основні ознаки й структуру, розробив типологію листа, а також сформулював основні рекомендації до написання листів, що не втрачали актуальності впродовж двох століть. Історичні етапи розвитку української епістолографії можна окреслити такими основними віхами: 1) становлення української епістолографії як окремої галузі знань у межах науки риторики (праці вчених Києво-Могилянської академії); 2) закріплення за епістолографією статусу самостійної науки із власним науковим інструментарієм (праці І. Франка, С. Єфремова); 3) розроблення теоретичних засад листа в праці С. Скварчинської «Теорія листа» («Teoria listu», Львів, 1937); 4) зміщення акценту з листа як допоміжного біографічного документа на лист як самостійний, повноцінний, поліфонічний жанр літератури (праці В. Кузьменка, Ж. Ляхової, Г. Мазохи та ін.).

Зародження української епістолярної традиції розпочате в давній літературі Київської Русі – у князівських грамотах, панегіриках, «Повчанні дітям» князя Володимира Мономаха. Особливістю епістолярного стилю XVIII століття є поєднання живої народної мови, пересипаної прислів'ями, приказками і фразеологізмами, із мовою книжною. Структура листів цього часу ще не вийшла з-під впливу візантійської традиції листування й зберігає традиційну трикомпонентну структуру. У творчості представника бурлескно-трагедійної літератури Івана

Некрашевича епістола XVIII століття стала частиною дискурсу художньої словесності, набувши віршованої форми.

Генезу любовного епістолярію в українській літературі розпочинають любовні листи Івана Мазепи до Мотрі Кочубеївни, у яких барокова ускладнена стилістика нетрадиційно поєднана із простою фольклорною образністю й пісенністю, що й утворює оригінальний стиль листів, часто наслідуваний навіть у любовному листуванні XIX століття.

Дидактична домінанта барокового листа в новій українській літературі замінена комічною, бурлескною домінантою, а проблемно-тематичний стержень листа зосереджено на побутовізм і етнографізм (епістолярій І. Котляревського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка). У літературі романтизму українську епістолярну традицію продовжили Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, піднявши цей жанр на новий щабель розвитку через доповнення інформаційного складника складником естетичним, а також через розрив із бурлескною традицією української літератури з її потужним гумористично-сатиричним струменем й імітацією «простацького» стилю. Письменницький лист доби романтизму став потужним текстовим пластом для подальшого розвитку нової української прози, літературної критики та епістолярної публіцистики.

Дискурсивний аналіз любові як головного концепту інтимного листа передбачає комплексний підхід до його аналізу, зокрема поєднання літературознавчого підходу із філософським, релігійним, культурологічним. Дискурс любові у філософії та літературі зазнав суттєвих трансформацій: від сакралізації в міфі, осмислення Еросу як Логосу Платоном в добу античності до осмислення любові як гріха в релігійній моделі світу середніх віків, підпорядкування емоційної сфери, а відтак і любові, сфері раціональній в добу Просвітництва. Із відродженням антропологічної моделі світу у філософії дискурс любові в літературі починає зближуватися зі сферою трансцендентного, містичного, позасвідомого (зокрема, сферою статевих інстинктів). У філософській парадигмі екзистенціалізму любов перетворюється в один із центральних екзистенціалів людського буття, що здатен і відроджувати, і перероджувати, і знищувати.

Лист – жанр поліфонічний, тому для теоретичної повноти осмислення пропонуємо його розглядати під різними кутами зору: лист як метажанр, лист як психотекст, лист як еґо-текст, лист як мегатекст, лист як інтертекст. Серед основних ознак епістолярного жанру виокремлюємо загальні (спрямованість на достовірність фактів, відсутність вигадки, авторська інтерпретація описуваного референта дійсності, суб'єктивність викладу, хронологічність (прив'язаність до події та її датування) і специфічні (головною диференційною ознакою листа є адресованість як конститутивна основа епістолярного діалогу; специфічна композиція (структура) листа).

З метою систематизації родових і видових понять, структуралізації жанрів художньо-документальної літератури доцільно застосовувати поділ на «наджанр» і «метажанр», тобто художньо-документальну прозу вважати наджанром, у структурі якого функціонують метажанри, у тому числі лист. Основними метажанровими характеристиками листа вважаємо жанровий синкретизм (як наслідок – розвинена

система жанрово-стильових модифікацій), відтворення реальної дійсності художньо-естетичними засобами, тобто переломлення факту крізь призму мистецького світовідчуття, здатність листа долучатися до утворення гіпертексту.

Письменницькі кореспонденції, переломлюючи дійсність крізь призму авторської свідомості, стають художнім простором розгортання екзистенційної суб'єктивності. Інтерпретуючи лист як спробу «осмислити себе» крізь призму «іншого», стверджуємо, що в просторі епістолярного тексту для автора листа вже існує адресат й імпліцитний потенційний читач, тому його «я» в листі, як і в будь-якому художньому тексті, завжди буде феноменологічним, а не реальним. Біографічний автор у тексті інтимного листа стає лімінальним (межовим) автором, коли він уже не є емпіричною особою і ще не є текстом.

Задля систематизації великого масиву епістолярної спадщини письменників, а також для дослідження тенденцій і напрямів розвитку в межах самого жанру пропонуємо класифікувати листи за чотирма класифікаційними ознаками: за концепцією адресата; за проблемно-тематичною змістовністю; за авторсько-суб'єктивною модальністю; а також ще одним критерієм – критерієм суміжності з іншими видами літератури, на основі якого виокремлюємо публіцистичний лист, або епістолярну публіцистику (а вже в її межах – жанрову модифікацію «відкритого листа»), епістолярну літературну критику (з жанровими модифікаціями листа-рецензії, листа-авторрецензії тощо) та художні листи.

У романтичному листі центром епістолярної оповіді є адресат, на систему цінностей якого й орієнтується автор. Однак концепція любові в інтимному романтичному листі – егоцентрична, і в цьому полягає певний парадокс: з одного боку, автор листа ставить центром своїх рефлексій адресата, а з іншого – епістолярний сюжет вибудовує навколо власного досвіду. Романтична любов прагне перетворити, змодельювати адресата як ідеального співрозмовника відповідно до власного емпіричного досвіду, тобто адресат інтимного романтичного листа – це завжди проекція власного авторського «я». Як наслідок, егоцентрична романтична любов породжує дидактизм епістолярної оповіді.

Романтичний лист – це синкретизм попередніх епістолярних стилів: із барокового листа він переймає дидактизм, із бурлескно-травестійного – іронію й самоіронію (особливо характерну для листів Т. Шевченка), доповнивши ці ознаки романтичним ідеалізмом, фольклорною образністю та релігійно-кордоцентричною основою світовідчуття. Зовнішня подієвість романтичного листа співвідносить його із екстравертивним типом сюжету, однак образно-символічна система листа, втягнення його у сферу сакрального – ознаки інтровертивності романтичного листа.

Філософсько-ідеологічною основою романтичного листа є кордоцентризм, природа якого в листах Т. Шевченка і П. Куліша різна: якщо в любовних листах П. Куліша концепт «серце» знаходиться в асоціативному полі філософських категорій, то в інтимному епістолярії Т. Шевченка він детермінований християнським світоглядом поета. Листи Т. Шевченка та П. Куліша демонструють релігійний світогляд авторів, тому в цих текстах багато біблійних ремінісценцій. Генеза релігійного світогляду, репрезентованого в листах, в обох письменників суттєво різняться. Для Т. Шевченка релігійна модель світу – це насамперед шлях до

осягнення гармонії з самим собою, тоді як схильний до авантур П. Куліш своїми численними любовними романами виявляє певний бунт «романтичного анархіста» проти будь-яких канонів і заборон, у тому числі й релігійних.

Філософською основою дискурсу любові в українській літературі модерну була філософія німецьких мислителів Ф. Ніцше, А. Шопенгауера, а згодом філософія екзистенціалізму. Хоча категорія «самотність» належить до певних констант епістолярного жанру, адже відчуття самотності є іманентним стимулом до написання листа як тексту (мотиви туги й самотності часто спостерігаємо в листах Т. Шевченка), у модерному інтимному листі категорія «самотності» вписується в філософську авторську парадигму і стає екзистенціалом. Екзистенціал самотності найбільш характерний для епістолярних текстів О. Кобилянської та М. Коцюбинського. Філософську основу інтимного епістолярію межі ХІХ–ХХ століть можна вважати одним із художніх елементів, що співвідносить жанр листа з художньою прозою.

Філософська концепція любові в модерному листі інтерпретує це почуття як шлях до трансцендентного перевтілення, осмислення себе крізь призму «іншого». Філософсько-релігійна концепція любові в романтичному листі в епоху модерну замінена філософськими темами про співіснування статей, проблеми людської екзистенції, жіночої емансипації. Концепцію любові в модерному листі повернено до античної інтерпретації любові-еросу та любові-агапе, при цьому любов-агапе набуває нового відтінку кохання, перетворюючись на любов-опіку, що характерно для емоційного простору листів М. Коцюбинського та В. Винниченка. У творчості обох письменників любов-опіка пов'язана із синдромом батьківства, однак у випадку із В. Винниченком – синдромом нереалізованого батьківства, а в М. Коцюбинського – з комплексом «великого батька», функції якого був змушений перебрати на себе письменник.

Новою якістю модерного листа, порівняно з попередньою епістолярною традицією, стає поглиблений психологізм оповіді, внаслідок чого епістолярний сюжет набуває ознак інтровертивності, адже не зовнішня подія, а почуття й переживання стають центром авторських рефлексій. Вважаємо, що генеза психологізму епістолярної прози ХХ століття знаходиться саме в модерній моделі листа межі ХІХ – ХХ століть.

Інтимний модерний лист запропонував абсолютно новий вимір чоловічої й жіночої дружби. Чоловіча епістолярна дружба, започаткована в українській традиції ще латиномовними листами Г. Сковороди до свого учня Григорія Ковалинського, в епістолярній спадщині доби модернізму знайшла продовження в епістолярних діалогах «В. Стефаник – В. Морачевський» і «А. Кримський – Б. Грінченко», привнісши в українську літературу струмінь «чоловічого автобіографізму». Жіноча епістолярна дружба в листах О. Кобилянської та Лесі Українки засвідчила сміливе прагнення жінки-письменниці артикулювати тему жіночої тілесності й сексуальності.

Здійснивши типологічне зіставлення жанрово-стильових модифікацій інтимного романтичного й модерного листів, відзначаємо значно більший ступінь жанрової дифузії останнього. Серед основних жанрово-стилістичних модифікацій

романтичного інтимного листа виокремлюємо епістолярну публіцистику з елементами епістолярної критики, лист-сповідь та лист-молитву, при цьому лист-сповідь часто трансформується в лист-молитву чи навпаки. Основними жанровими модифікаціями модерного листа є художній лист з елементами поезії в прозі, «лист в листі», лист-новела, лист-сценка, автобіографія в листах, епістолярна критика й епістолярна публіцистика. Жанрові модифікації «лист в листі», лист-новела, лист-літературна казка, лист-сценка та автобіографія в листах вважаємо новими еволюційними змінами саме модерного інтимного листа межі ХІХ–ХХ століть.

Еволюційні зміни епістолярного жанру в українській літературі другої половини ХІХ – початку ХХ століть простежено на різних структуральних рівнях тексту: на рівні любовної концепції листа, зокрема філософського наповнення концепту «любов» стосовно власного «я», на рівні поетикальних можливостей, на рівні трансформації біографічного досвіду в систему образно-архетипних структур, а автора біографічного – в лімінального автора листа. Жанрова еволюція листа очевидна і на рівні внутрішніх змін жанру – жанрово-стильових модифікацій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Ільків А. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть: монографія / Анна Ільків. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. – 372 с.

Рецензії: 1) Набитович І. Інтимний вимір письменницького епістолярію [Ільків А. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть: монографія / Анна Ільків. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. – 372 с.] / І. Набитович // Прикарпатський вісник НТШ «Слово». – 2016. – № 2 (30). – С. 629–633; 2) Кіраль С. Епістолярний жанр крізь призму інтимного дискурсу [Ільків А. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть: монографія / Анна Ільків. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. – 372 с.] / С. Кіраль // Золота пектораль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zolotapektoral.te.ua/>.

Публікації у фахових виданнях

2. Ільків А. Роль письменницького епістолярію в українсько-польських літературних взаєминах кінця ХІХ століття: на матеріалах листування І. Франка із Е. Ожешко / Анна Ільків // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип. 27. – С. 178–181.

3. Ільків А. Жанрова гетерогенність і поетикальні особливості автобіографії у листах О. Кобилянської / Анна Ільків // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Серія «Філологія». – Івано-Франківськ, 2012–2013. – Вип. 38–39. – С. 193–197.

4. Ільків А. Роль концептів «любов-агапе» та «любов-ерос» в інтимному епістолярію Ольги Кобилянської / Анна Ільків // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки (літературознавство)». – 2013. – Вип. 13 (262). – С. 38–42.

5. Ільків А. Тарас Шевченко крізь призму літератури «non fiction» / Анна Ільків // Прикарпатський вісник НТШ «Слово». – 2013. – №2(22) – С. 41–56.
6. Ільків А. Проблема української ідентичності в ранньому епістолярію Т. Шевченка / Анна Ільків // Українознавчий альманах. – К., 2013. – Вип. 12. – С. 48–51.
7. Ільків А. Від свободної орлиці до ніжної голубки: своєрідність епістолярних діалогів Ольги Кобилянської / Анна Ільків // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – Вип. 697-699: Слов'янська філологія. – С. 117–122.
8. Ільків А. Інтимний лист і сфера сакрального: концептуалізація «душі» і «серця» в інтимному епістолярію П. Куліша / Анна Ільків // Вісник Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. Серія «Філологія». – 2013–2014. – Вип. 40-41. – С. 96–100.
9. Ільків А. Деякі штрихи до епістолярного образу Тараса Шевченка (на матеріалі інтимного листування) / Анна Ільків // Мандрівець. – 2014. – № 6. – С. 57–62.
10. Ільків А. Між двох світів: поетика інтимного епістолярію М. Коцюбинського / Анна Ільків // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: зб. наук. праць. Серія «Філологічні науки (літературознавство)». – Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2014. – Вип. 4.13 (104). – С. 93–96.
11. Ільків А. Ольга Кобилянська в листах Остапа Луцького / Анна Ільків // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки (літературознавство)». – 2014. – № 19. – С. 38–43.
12. Ільків А. Концепт «серце» в інтимних листах українських романтиків / Анна Ільків // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: зб. наук. праць. Серія «Філологічні науки (літературознавство)». – Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2015. – № 1. – С. 61–65.
13. Ільків А. Відтінки кохання в епістолярних романах М. Коцюбинського: між жертовністю і нарцисизмом / Анна Ільків // Літературознавчі студії: збірник наукових праць. – К., 2015. – Вип. 41. – Ч.1. – С.93–100.
14. Ільків А. Художня концепція жінки в інтимному епістолярію українських романтиків / Анна Ільків // Прикарпатський вісник НТШ «Слово». – 2014. – №2 (26) – С. 125–134.
15. Ільків А. Особливості чоловічого автобіографізму в епістолярному діалозі «В. Стефаник – В. Морачевський» / Анна Ільків // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологічна». – 2015. – № 18. – С. 26–30.
16. Ільків А. Архетип Великої Матері в інтимному епістолярію Василя Стефаника / Анна Ільків // Прикарпатський вісник НТШ «Слово». – 2015. – №2 (30) – С. 337–343.

17. Ільків А. Інтимний лист як епістолярний жанр: у пошуках метамови / Анна Ільків // Вісник Прикарпатського університету. Серія «Філологія». – Вип. 42–43. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. – С. 41–46.

18. Ільків А. Інтимний дискурс епістолярної спадщини Володимира Винниченка / Анна Ільків // Мандрівець. – 2015. – № 6. – С. 15–22.

19. Ільків А. Інтимний епістолярій українських письменників другої половини ХІХ – початку ХХ століть (жанрові аспекти) / Анна Ільків // Слово і час. – 2016. – № 4. – С. 26–35.

Публікації у міжнародних фахових виданнях

20. Ільків А. Поетика епістолярної прози Михайла Коцюбинського (на матеріалі листів до дружини) / Анна Ільків // Spheres of culture. Volume III. – Lublin, 2012. – S. 165–170.

21. Ільків А. Автобіографічний образ Агатангела Кримського крізь призму його епістолярної спадщини / Анна Ільків // Spheres of culture. – Volume IX. – Lublin, 2014. – P. 65–71.

22. Ilkiw A. Die Interpretation der Ideen von F. Nietzsche in einer intimen Epistel der ukrainischen Modernistin Olga Kobylyanska / Anna Ilkiw // Europäische Fachhochschule. – 2015. – №1. – S. 96–98.

23. Ilkiv A. Letta as mega-genre / Anna Ilkiv // Science and Education a New Dimension. Philology. – 2015. – № 3 (13). – S. 6–9.

Додаткові публікації

24. Ільків А. Етичні засади дослідження письменницького епістолярію / Анна Ільків // Проблеми моралі: теорія та практика: зб. тез IV Міжнародної наукової конференції з етики (24-25 травня 2013 р., м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ: Симфонія-форте, 2013. – С. 177–179.

25. Ільків А. Символіка документальної прози Тараса Шевченка / Анна Ільків // Будитель нації: до 200-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка / [укладач – Й. М. Гах]. – Івано-Франківськ: Асоціація вищих навч. закл. Івано-Франківської обл., 2014. – С. 199–211.

26. Илькив А. Интимный писательский эпистолярый и проблема морали (на материале писем украинских писателей второй половины ХІХ – начала ХХ века) / Анна Илькив // Филология, искусствоведение и культурология: тенденции развития: матер. Междунаро. заоч. науч.-практ. конференции (Новосибирск, 15 апреля 2013 г.). – Новосибирск, Изд. «СибАК», 2013. – С.212–216.

27. Илькив А. Письмо как психотекст (на материале эпистолярия Т. Шевченко) / Анна Илькив // Научная дискуссия: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: материалы X международной заочной научно-практической конференции (02 апреля 2013 г.). – Москва : Изд. «Международный центр науки и образования», 2013. – С.100–105.

АНОТАЦІЇ

Ільків А.В. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2016.

У дисертації вперше в українському літературознавстві здійснено цілісний історико-літературний аналіз інтимної епістолярної спадщини вітчизняних письменників другої половини ХІХ – початку ХХ століть; досліджено художні особливості та жанрово-стильові модифікації інтимного письменницького епістолярію окресленого періоду, особливості концепцій любові, наратологічних моделей романтичного й модерного листів у типологічному зіставленні; досліджено взаємозв'язок інтимного листа з дискурсом художньої словесності означеного періоду, розкрито сутність і функції інтимного епістолярію в тогочасному літературному процесі; додано низку нових штрихів до психопортретів митців окресленого періоду; любовний лист розглянуто крізь призму художнього мислення письменників, мовно-стильового діапазону й авторської свідомості.

У процесі застосування комплексного підходу до аналізу письменницьких кореспонденцій здійснено всебічний аналіз епістолярної спадщини вітчизняних авторів у межах інтимного дискурсу, що базований на текстах любовного і дружнього епістолярію, розмежувати які неможливо, бо часто епістолярний діалог розпочинається на основі дружніх взаємин і поступово перероджується в глибоке почуття любові. Літературознавчий аналіз проведено на основі опублікованого листування Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, М. Костомарова, І. Франка, О. Кобилянської, О. Маковея, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника, В. Винниченка, А. Кримського, Б. Грінченка, О. Луцького та інших адресантів у всіх його жанрових різновидах, що дало можливість дослідити специфіку інтимного листа й визначити його роль і функції в літературному процесі другої половини ХІХ – початку ХХ століть.

Задля всебічного аналізу епістолярного жанру письменницький лист у межах одного дослідження розглядається під різними кутами зору: як психоаналітичний простір для втілення авторського «я» (лист як психотекст), лист як мегатекст, лист як его-текст, лист як вербальний спосіб відчуження і зближення епістолярних комунікантів, лист як діалог культур, трансляція світоглядів, накладання світів, лист як стилістична система самовираження. Новаторським є дослідження системи жанрово-стильових модифікацій інтимного листа другої половини ХІХ – початку ХХ століть як однієї з ознак метажанрової природи епістоли.

Ключові слова: лист, інтимний епістолярій, документалістика, художньо-документальна проза, концепція любові, романтичний лист, модерний лист, наративна модель, жанрово-стильова модифікація, метамова, психоаналіз, гіпертекст, метажанр, інтертекст, психотекст, авторська свідомість.

Ильків А.В. Інтимний дискурс письменського епістолярія другої половини ХІХ - початку ХХ століть. – На правах рукопису.

Дисертація на соискання ученої ступені доктора філологічних наук по спеціальності 10.01.01 – українська література. – Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2016.

В дисертації вперше в українському літературознавстві здійснено цілісний історико-літературний аналіз інтимного епістолярного насліддя українських письменників другої половини ХІХ – початку ХХ століть; досліджено художественні особливості і жанрово-стильові модифікації інтимного письменського епістолярія окресленого періоду, особливості концепцій любові, нарцатологічні моделі романтичного і модерного письма в типологічному сопоставленні; досліджена взаємозв'язок інтимного письма со стилем художественної словесності вказаного періоду, розкрито сутність і функції інтимного епістолярного насліддя в тогочасному літературному процесі; додано ряд нових штрихів к психопортретам письменників окресленого періоду; любовне письмо розглянуто сквозь призму художественного мислення письменників, мовно-стильового діапазону і авторського свідомості.

Застосовуючи комплексний підхід к аналізу письменських кореспонденції, в дисертації здійснено всесторонній аналіз епістолярного насліддя українських авторів в межах інтимного дискурсу, оснований на текстах любовного і дружественного епістолярія, розмежувати які неможливо, тому що часто епістолярний діалог починається на основі дружественних відносин і поступово перероджується в глибоке почуття любові. Літературознавчий аналіз проведено на основі опублікованої переписки Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, Н. Костомарова, І. Франка, О. Кобилянської, О. Маковей, Леси Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника, В. Винниченка, А. Крымського, Б. Грінченка, О. Луцького і других адресантів во всіх його жанрових різновидностях, що дозволило описати специфіку інтимного письма і визначити його роль і функції в літературному процесі другої половини ХІХ – початку ХХ століть.

Для всестороннього аналізу епістолярного жанру письменське письмо в межах одного дослідження розглядається под різними кутами зору: як психоаналітичне простір для втілення авторського «я» (письмо як психотекст), письмо как мегатекст, письмо как эго-текст, письмо как вербальний путь отчуждения и сближения епістолярних комунікантів, письмо как діалог культур, трансляція світоглядів, наслоєння світів, письмо как стилістична система самовираження. Новаторським є дослідження системи жанрово-стильових модифікацій інтимного письма другої половини ХІХ – початку ХХ століть как одного из признаков метажанровой природы епістоли.

Ключевые слова: письмо, інтимний епістолярій, документалістика, художественно-документальна проза, концепція любові, романтичне письмо, сучасне письмо, нарративна модель, жанрово-стильова модифікація, психоаналіз, гіпертекст, метажанр, інтертекст, психотекст, авторське свідомість.

Ilkiv A. Intimate discourse of the writers' correspondence of the second half of XIX – beginning XX century. – Manuscript.

The inaugural dissertation for a doctor's degree in philological sciences with a specialization in Ukrainian literature on 10.01.01. – Kyiv Boris Grinchenko University. – Kyiv, 2016.

Complex historical and literature analysis of the intimate correspondence of the heritage of native writers of the second half of XIX – beginning XX century is carried out in the thesis and in Ukrainian literature studies for the first time. Artistic peculiarities, genre and stylistic modifications of intimate writers' correspondence of this period, peculiarities of love concepts, narrative models of romantic and modern letter in typological comparison are researched in the thesis. Interrelation of the intimate letter with the discourse of artistic literature of this period is researched. The essence and functions of the intimate correspondence in the literature process of that time is introduced. A set of new features were added to the psychological portrait of the artists of that period. An intimate letter is considered through the writers' artistic thinking, language and stylistic range and the author's consciousness.

Having applied a complex approach to the analysis of the writers' correspondence, comprehensive analysis of epistolary heritage of the native authors within intimate discourse is carried out in the thesis. Intimate discourse that is based on the texts of love and friendly correspondence can be hardly differentiated because in most cases epistolary dialogue starts as friendly relationship and after, step by step, transfers into the deep feeling of love. Literature analysis is carried out on the basis of published correspondence of T. Shevchenko, P. Kulish, Marko Vovchok, M. Kostomarov, I. Franko, O. Kobylanska, O. Makovey, Lesya Ukrainka, M. Kotsyubynskyi, V. Stefanyk, V. Vynnychenko, A. Krymskyi, B. Hrinchenko, O. Lutskyi and other senders in all genre variations that gives the possibility to describe the specifics of intimate correspondence and to identify its role and functions in the literature process of the second half of XIX – beginning XX century.

For comprehensive analysis of epistolary genre the writer's letter within one research work is considered from different points of view: as psychological space for implementation of the author's "I" (a letter as psychotext), a letter as megatext, a letter as egotext, a letter as a verbal method of alienation and rapprochement of epistolary communicants, a letter as a dialogue of cultures, an outlook translation, an imposition of worlds, a letter as a stylistic system of self-expression. The research of the system of genre and stylistic modifications of the intimate letter of the second half of XIX – beginning XX century as one of the features of metagenre character of epistles is innovative in the thesis.

Key words: letter, intimate correspondence, documentary, documentary fiction, love concept, romantic letter, modern letter, narrative model, genre and stylistic modification, metalanguage, psychoanalysis, hypertext, metagenre, intertext, psychotext, author's consciousness.